

Marifat

Kuch – bilim va tafakkurda

Ma'naviy-ma'rifiy, ijtimoiy-siyosiy nashr

Xalq ziyolilari gazetasi // 1931-yildan chiqa boshlagan // e-mail: info@marifat.uz // 2026-yil 28-yanvar chorshanba №4(9589)

*O'qituvchi
nimani
o'ylaydi?*

 Maktab direktorlarini ko'p tanqid ostiga olamiz. Biroq fidoyi rahbarlar ham bor. Masalan, bizning maktabimiz direktori kechqurun ham doim maktabdan xabardor. Ertalab soat 7 da kelib hamma joyni aylanib, isitish tizimini nazorat qiladi. O'quvchilar bilimi uchun ham jon kuydiradi.

Dilfuza XALILOVA

 Uch yildan buyon xorijlik o'qituvchi bilan yonma-yon ishlab kelyapman. Meni bir savol o'ylantiradi. Ha, xorijlik pedagoglarni jalb qilish loyihasi albatta yaxshi niyat bilan boshlangan. Buning uchun juda katta mablag' ajratilgani ham aniq. Lekin nega hech kim bu loyiha va unga ajratilgan mablag' o'zini oqlayaptimi-yo'qmi deb qiziqmaydi. Hech kim kelib maktabda chet ellik o'qituvchi qanday ishlayotganini mahalliy o'qituvchi yoki o'quvchilar bilan suhbatlashib yoki so'rovnomalar o'tkazib aniqlashtirmaydi.

Guli QORABOYEVA

**Ta'limda "Ona tili"
nima uchun o'qitiladi?**

23-betlar

**To'tiqullik xavfi
ortib bormoqda...**

45-betlar

**Darsingiz zerikarli
bo'lmasin!**

6-bet

Dolzarb mavzu

“Ona tili” nima uchun o‘qitiladi? Bu savolga uch yil oldin qabul qilingan “Ona tilini o‘qitish konsepsiyasi”, mazkur fandan yaratilgan Milliy o‘quv dasturida aniq va lo‘nda javob bor. Bu ikkala huquqiy-me‘yoriy hujjatning mualliflaridan biri sifatida keyingi izlanishlarim natijasi o‘laroq mavjud ma‘rifiy-ma‘naviy zarurat, ijtimoiy-siyosiy voqelik hamda ta‘limiy-didaktik ehtiyojlardan kelib chiqib, ularni kengroq ta‘riflash, batafsilroq tavsiflash va ularning sababini tahlillash lozimligini his qilmoqdaman. Demak, qo‘yilayotgan muammo uchta – ma‘rifiy-ma‘naviy, ijtimoiy-siyosiy va ta‘limiy-didaktik aspektida ko‘rib chiqiladi.

Ma‘rifiy-ma‘naviy jihatdan qaraganda Ona tili milliy o‘zlikni anglash vositasi, Vatan tuyg‘usini shakllantirishning yetakchi omili sanaladi. Chaqaloqlikdan tinglangan ona allasida millatning ruhi, ajdodlar yodi, momo zamin muhabbati uyg‘unlashgan holda jo bo‘lgan. Shunga ko‘ra, farzandlar uchun birinchi til muallimasi – onalardir. Alla bilan bir qatorda aytiladigan erkalatma, sanamalar, ertak va qo‘shiqlar, topishmoq va tez aytishlar – ularning bari tilimiz jozibasi, sir-sinoati, qudratini chaqaloqning shuuriga, go‘dakning ongiga kunlar, haftalar, oylar davomida singdirib, muhrlab boradi. Bu birinchi til muallimasining filologik bilimi, pedagogik malakasi va metodik mahorati mutaxassislardek bo‘lmasligi mumkin, lekin butun vujud, qalbini to‘ldirgan muhabbat sabab uning ijrosidagi xalq ijodi namunalari har qanday tarbiyachi va o‘qituvchining jonbozlik bilan bergan saboqlaridan kam bo‘lmagan(balki ulardan ortiq) ta‘sir kuchiga ega bo‘ladi. Ta‘lim va tarbiya faqat aql bilan qabul qilinadigan ma‘lumotlar, qoida, urflar yig‘indisi emas, avvalo, qalbdan qalbgacha uzatiladigan ma‘naviy jarayondir.

Bola oila, bolalar bog‘chasi(MTT) hamda umumta‘lim maktabida, albatta, faqat va faqat o‘z ona tili muhitida bo‘lishi, tarbiyalanishi, dastlabki ta‘lim saboqlarini olishi shart. Chunki o‘zga til muhitida tarbiyalangan bola ona tilida fikrlashdan uzoqlashadi yoki umuman mahrum bo‘ladi. O‘z tilida fikrlamaydigan odamda milliy ruh, milliy kayfiyat, mentalitet boy berilishi bor haqiqat – bu bir aksioma. O‘zligi boy berilgan avloddan vatanparvarlikni umid qilish – bu ildizsiz daraxtdan meva kutish, o‘zani qurigan ariqdan suv izlashga o‘xshaydi. Taraqqiy etgan, qudratli davlat qurish uchun xalqning milliy poydevori mustahkam bo‘lishi lozim. Poydevor esa milliy til!

Shu bois bugungi eng taraqqiy etgan mamlakatlar davlat tilini(ya‘ni mahalliy xalqning ona tilisini) eng oliy qadriyat, eng avvalo, himoya qilinadigan muqaddas meros, davlat mustaqilligi, milliy manfaat va milliy g‘urur uyg‘unligining ifodasi, ichki siyosatning ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilaydi. Masalan, Fransiyada davlat tiliga nisbatan eng kichik e‘tiborsizlik ham qat-tiq jazolanadi. Turkiyada turk tilini bilmay turib ta‘lim muassasalariga kirishning, davlat idoralarida ishlashning imkonini yo‘q. Bundan o‘zgachasi bo‘lishi, nafaqat bo‘lishi, hatto xayoldan o‘tishi ham sharafsizlik, isnod, sharmandalik sanaladi. Davlat tili jamiyatda qo‘yilishi kerak bo‘lgan oliy maqomda bo‘lmas ekan, bunday yurtda ma‘naviy parokandalik yetakchi mavqeda bo‘laveradi. Ustiga ustak ta‘lim-tarbiyaga sarflanayotgan mablag‘ni samarasizlik yeli ko‘kka sovuraveradi. Eng yomoni – milliy til qadrlanmaydigan jamiyatda Vatan eng oliy qadriyat ekani, milliy tuyg‘u muqaddasligi faqat rasmiyatchilik uchun, shunchaki taomil sifatida til uchida aytiladigan dabdabali so‘zlarga aylanib boradi. Ko‘ryapmizki, masalaning ma‘rifiy-ma‘naviy jihati ijtimoiy-siyosiy mohiyat bilan chambarchas bo‘liqdir.

Ulug‘ davlatchilik(aslida, “zo‘ravon davlatchilik” deyish joiz) kayfiyatidagilar uchun til siyosati boshqa millatlarni tobelikda tutib turish, istagancha o‘z yo‘rig‘iga yurgizish vositasi ekani ayon bir haqiqat. Chunki o‘z tilini himoya qila olmaydigan millatni xohlagan vaqtda osongina bo‘ysundirish va bunday millat ichidan o‘z millatdoshini sotadigan, qamaydigan, yo‘q qilishga tayyor xoinlarni istagancha topish mumkinligini ular biladi. Turkiston general-gubernatori K.Kaufmannning 1870-yillardagi maxfiy ma‘ruzasida shunday satrlar bor: “Mahalliy aholini to‘liq bo‘ysundirish uchun ularning ongini rus madaniyati bilan yo‘g‘irish zarur”. Bunda eng kuchli omil rus tili edi: bosqinchilar, avvalo, o‘z tillarini turli yo‘llar bilan tiqishtirish, keyin bunga ko‘niktirish, asta-sekin hayotiy ehtiyojga aylantirish orqali hududni qullar koloniyasiga aylantirishni ko‘zlagan edi. O‘z tilini qo‘yib, o‘zga til etagini tavof qilgan yurtda qullik ruhiyati hukm surishi tabiiy holat. Milliy mahdudlik kuchaygan yurtda millat oydinlari(ya‘ni ziyolilar) yetishib chiqishi dargumon bo‘lib qoladi. Shunda ijtimoiy loqaydlik, “sen menga tegma, men senga tegmayman” qabilidagi hayot tarzi, nima bo‘lsa ham, qanday bo‘lsa ham yashab qolish, halol va haromning farqiga bormaslik kundalik hayot tarziga aylanishi muqarrar.

“Ona tili nima uchun o‘qitiladi?” degan savolga dastlabki javob shu: **o‘z millatini sevishga, qadrlashga o‘rgatish uchun, Ona tiliga sadoqat ruhini tarbiyalash uchun, uning muqaddasligini qalblarga jo qilish uchun o‘qitiladi!** Ona tilini sevish tuyg‘usi alohida bir inson kechinmasigina emas, o‘zini yaxlit **Millat shaxsiyatining** bir parchasi ekanini his qilish demakdir. Mana shu his insonlarni bir millat o‘laroq shakllantiradi, birlashtiradi, jipslashtiradi. Bir tilda so‘zlashuvchi *milliy g‘urur* va *milliy manfaatni* uyg‘unlashtirgan holda jipslashgan insonlar jamoasi millat sifatida shakllangan bo‘ladi. Shakllangan millat, eng avvalo, ONA deb sifatlanuvchi o‘z tilini e‘zozlashni, har lahzada uni himoya qilishni, o‘z zaminida mutlaq aloqa-aralashuv vositasi bo‘lishini, qolaversa, dunyo miqyosida e‘tirof topishini barpo qilgan davlatining ichki va tashqi siyosatidagi ustuvor yo‘nalishi deb biladi. Bu masalaga loqaydlik, bepisandlik xoinlikdan o‘zga narsa emas.

Ona tilidan saboq beradigan muallimning o‘zida mana shu mas‘uliyat, mana shu ruh, mana shu tuyg‘u mujassam bo‘lmog‘i kerak. Yo‘qsa, u o‘zini ekin qator oralariga ishlov berayotganday ko‘rsatib, oylar, yillar davomida nihollarni suvsiz qovjiratayotgan dehqondek bo‘lib qoladi. Millat bolalariga tarbiyachi, o‘qituvchi sifatida ro‘baro‘ qilinadigan shaxslarni(mutaxassisligidan qat‘i nazar) nafaqat ilmiy-nazariy hamda pedagogik va metodik jihatdan, balki eng avvalo ma‘naviy loyiqligiga

ko‘ra sinovdan o‘tkazib, so‘ng ta‘lim dargohlariga qo‘yish kerak, degim keladi. Qaniydi...

Qo‘yilgan masalaning ta‘limiy-didaktik aspekti mamlakatimizda eng og‘riqli nuqta bo‘lib keldi va shunday bo‘lib qolmoqda. Nima uchun eng og‘riqli deyishimning sabablari bor. Ularni muxtasar tushuntir-sam. Avvalo, ta‘kidlash kerakki, masalaning bu jihati yuqorida so‘z yuritilgan ma‘rifiy-ma‘naviy, ijtimoiy-siyosiy aspektlar bilan chatishib ketadi. Aslida muammoni bu uch jihatda farqlash, tasniflash shartli bo‘lib, yaxlit, bir butun voqelikning muhim qirralariga urg‘u berish niyat qilingan. Shu bois biri haqida so‘z yuritilganda boshqalari bilan bog‘liq haqiqatlar, voqelik va tushunchalar o‘z-o‘zidan oraga tushaveradi.

Milliy tilda, avvalo, tarbiya, qolaversa, ta‘lim olmagan yoki ta‘lim olib turib ham o‘z ona tilini nazariy va amaliy egallamagan bola milliy ong va milliy tafakkurdan mosuvo bo‘ladi yoki uzoqlashadi. Buning dastlabki asoratlari, yuqorida aytilganidek, ma‘naviy tushkunlikda namoyon bo‘ladi. Ayni paytda milliy ong va milliy tafakkurdan mosuvollik har bir xalq, xususan, har bir insonning aslida(ya‘ni genida), ruhiyatida ajdodlar tomonidan kodlangan intellektual potentsialning kuchsizlanishi, hatto barham topishiga olib keladi. Ajdodlarning ilmiy-ijodiy dahosi yuksak tafakkur mahsuli ekan, mana shunday tafakkur tarzi, borliqni idrok etish va uning bag‘ridagi sinoatlarni kashf qila bilish qobiliyati, imkoniyati til vositasida avlodlarga yetkaziladi. Vigotskiy, Humboldt va boshqa tilshunos olimlar o‘z tadqiqotlarida tilni tafakkurning moddiy shakli sifatida baholagan. Shu bilan birga, til tafakkurning ifodaviy shakligina emas, ayni paytda uni shakllantiruvchi, rivojlantiruvchi asosiy omil sifatida ham qaraladi. Til nafaqat ma‘lumotni, balki *dunyoqarash, qadriyatlar va tafakkur usullarini* ham uzatadi. Takror bo‘lsa ham ta‘kidlayman: til orqali avlodlar ajdodlarning bilimlari va qadriyatlarini o‘zlashtiradi, bu esa ularning dunyoqarashini shakllantiradi. Shunday qilib, ajdodlarning intellektual imkoniyatlari va tafakkuri keyingi avlod ruhiyatiga ona tili vositasida singadi, ularning ilmiy va ijodiy faoliyatiga turtki beradi. Buni psixologiyadagi “ijtimoiy tajriba avloddan avlodga uzatiladi” degan konsepsiya ham qo‘llab-quvvatlaydi. Til tarbiyasi, til ta‘limidagi kemtiklik, ona tilidan uzoqlashish yoki undan uzilish ajdodlar tomonidan uzatilgan intellektual potentsialning kesilishiga olib keladi. Bu esa hech narsa bilan o‘rmini to‘ldirib bo‘lmaydigan ulkan ma‘naviy bo‘shliq, shuningdek, iste‘dod so‘nishi, ijodkorlik susayishi kabi intellektual yo‘qotishlarga sabab bo‘ladi, millatning genofondiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Taraqqiyotda kechikish, yuz yillar tafovuti bilan boshqalardan ortda qolish, millat ichida parokandalik, tashqi ta‘sir va bosim qarshisida ojizlik, birlasha olmaslik, gegemonlar boltasi uchun o‘z ichidan sop chiqarilishi – hamma-hammasi o‘zlik shiorlari (ya‘ni milliylik atributlari), eng avvalo, milliy til qadrsizlanishi oqibatidir. Millat uchun, uning kelajagi uchun eng xatarli xavf – mana shu aslida.

Taraqqiyotda dunyoni hayratga solayotgan Xitoyga, turkiy davlatlar ichida har qanday qudratlar bilan bo‘ylashayotgan Turkiyaga nazar tashlasak, siyosatda va shundan kelib chiqib, ta‘lim va tarbiyada milliy tilning ustuvorligi kun tartibidan tushmaydigan mavzu, hukumat nazaridan chetda qolmaydigan qadriyat sifatida qaralishi bejiz emasligi shundan oydinlashadi.

Demak, sarlavhada qo‘yilgan savolga navbatdagi javob: **Ona tili MILLAT DARYOsining TIL o‘zanidan asrlar davomida shiddat bilan harakatlanayotgan intellektual oqimning susayishi, sayozlanishining oldini olish uchun o‘qitiladi.**

Ta‘lim bosqichlarida Ona(o‘zbek) tilini o‘qitish bo‘yicha izlanishlar bor, mulohazalar ancha va e‘tirozlar ham talaygina.

Keyingi yillarda til ta‘limidagi erishilgan yutuqlar sifatida quruq grammatizmdan voz kechilib, nutqiy kompetensiyalarga o‘tilgani boz-boz ta‘kidlanmoqda. Dastur va darsliklarda grammatika o‘qitishning mutlaq hukmronligidan voz kechilgani to‘g‘ri yondashuv

nima uchun o'qitiladi?

bo'ldi. Til qoidalarini yodlab, ularga misollar keltirish bilan cheklanadigan, lekin fikrini og'zaki va yozma tarzda jo'yali ifodalashni eplolmaydigan, savodxonligi haminqadar o'rta va oliy maktab bitiruvchilari hamma ko'nikkan, odatiy deb qabul qiladigan ta'lim natijasi bo'lib qoldi. Bunga barham berish kerak edi – harakatlar, izlanishlar bo'ldi va davom etyapti. To'rt yil avval yaratilgan Milliy o'quv dasturida mazkur yangilanishlarga tamal toshi qo'yildi: tinglab tushunish, o'qib tushunish, so'zlash va yozish kompetensiyalariga ustuvorlik berildi, grammatik qoidalar berilishi keskin qisqartirildi. Yuqoridagi nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirishga kifoya qiladigan miqdorda til qoidalarini berish bilan chegaralanish ma'qul ko'riladi.

Lekin... Keyingi 3-4 yillik tajribadan ko'rilmoqdaki, til o'qitishda subyektiv va obyektiv xarakterdagi muammolar yuzaga keldi. Subyektiv muammolar filolog o'qituvchilarning kasbiy kompetentligi bilan bog'liq. Milliy dastur qo'ygan vazifalarni juda kam til o'qituvchilari idrok etishyapti va uddalashyapti. Yillar davomida grammatik ta'limga o'rganib, moslashib, hatto boshqacha o'qitish uslubini tasavvur etolmaydigan, shu bois yangi metodologiyani qabul qilmaydigan va qilolmaydigan muallimlar darslarni bir navi eplab chiqish uchun eskidagidek grammatikani o'qitish bilan kun o'tkazmoqda. Yana bir boshqa muammo shuki, aksariyat o'qituvchilarning o'zida mazkur nutqiy kompetensiyalar talab darajasida emas. Hamma aybni o'qituvchilar gardaniga qo'yish ham insofdan bo'lmaydi. Ularni yetishtirib chiqarayotgan, diplom berayotgan OTMlarda nutqiy kompetensiyani singdiruvchi, ularning metodikasini o'rgatuvchi professor-o'qituvchilarni topish yana bitta muammo. Talabalikda birov o'rgatmasa, pedagogik faoliyatga kelganda esa metodik yordam ko'rsatuvchi hududiy malaka oshirish markazlarida ham zarur bilim, ko'nikma, malakalar berilmasa, o'qituvchilar nima ham qilsin? Ustiga-ustak ular boshqalar tomonidan o'rgatilish hamda o'qitilishgagina o'rgatib qo'yilgan bo'lsa.

Obyektiv muammolar yaratilgan dastur va darsliklar bilan bog'liq. Shu o'rinda bir narsani ochiq aytish va tan olishimiz kerak: bizda dastur va darsliklar juda tez, shoshilinch tarzda(bir necha oy ichida) "yasaladi" va tasdiqlanadi. Aslida ilmiy-tadqiqot, metodik izlanishlardan kelib chiqadigan g'oyalar asosida bir necha yil(kamida ikki yil) amaliy tajriba, kuzatuvlardan kelib chiqib, ularning samarali natijasini "qo'lga ushlagandan" so'nggina dastur va darsliklarga qo'l urish to'g'ri bo'ladi. Yo'qsa, darsliklar nashri, shuningdek, ta'lim uchun sarflanayotgan davlat mablag'lari o'zini to'laqonli oqlamaydi. Ular xalqning peshona terisi evaziga shakllangan budjetdan qoplanadi axir.

Millat ma'naviyati, til ta'limi masalalariga befarq bo'lmagan(afsuski, juda oz sonli) fidoyi tilshunos olimlar hamda bilimdon, zakiy til o'qituvchilari tomonidan g'oyat o'rinli e'tiroz bildirilmoqda: nutqiy kompetensiyalarni o'qitish sohasida grammatik bilimlar berish orqa planga o'tib qoldi. Nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish, rivojlantirish bo'yicha hali aytarli natijalarimiz yo'q, lekin oldingi avlodda bo'lgan grammatikani bilish, his qilish, savodxonlik borasidagi bilim va ko'nikmalar boy berib bo'lindi. Bu holat sababi hali mukammal bo'lmagan dastur va u asosida yozilgan darsliklarga borib taqaladi.

Ko'p o'yladim, izlandim va bir narsaga iqror bo'ldimki, o'qitishda til qoidalar, xususan, grammatikani orqa planga surish aslida bu o'quv predmetining ta'limda tutgan o'rni, ahamiyatini yaxshi anglamaslik natijasidir. Ona tili faqatgina tinglash, so'zlash, o'qish, yozish kompetensiyalarini singdirish, bunga qo'shimcha ravishda grammatik qoidalarini o'rgatish uchunagina o'qitilmaydi. Mohiyat jihatidan til ta'limi keng ma'nodagi **umumdidahtik missiyani bajaradi**. Bunda grammatik bilimlar o'qitishning o'zagini tashkil etishi kerak.

Grammatikaga nisbatan biz odatlanib qolgan tilning **so'z yasash, so'z turkumlari, so'zlarning shakl-**

lanishi(morfologiya) va gapda birikish, bog'lanish tartibi(sintaksis) kabi qonuniyat va qoidalar tizimi sifatidagi talqinimiz va ta'limga shu tarzda olib kirishimiz uning umumdidahtik missiyasini toraytirib qo'yadi.

Moddiy borliq, biz yashab turgan dunyo yagona qonuniyat, yagona ilohiy nizom asosida yaratilgan. Bu qonuniyat, bu nizom hamma joyda joriy, amalda va harakatda. Jumladan, har bir fan, soha va hatto kasb-hunarda ham. Maqsadimizdan kelib chiqib, bu qarashni ta'lim prizmasidan o'tkazsak, fanlarni o'qitish bilan bog'liq yondashuvlar islohtalabligi ayon bo'lib qoladi. Har bir fanda mazkur qonuniyat u yoki bu tarzda in'ikos etadi: faqat o'ziga xos tarzda va shaklda. Til sathlari ham yaxlit olinganda o'zida butun borliq tuzilishini, uning strukturasini ifodalaydi. Iyerarxik tuzilishi, tadrijiy shakllanishiga ko'ra eng kichik birlik(fonema/tovush)dan tortib eng katta(yuqori) organik hosila birlik(matn)gacha – barchasi o'z sathida boshqa o'rganish predmetlari: xoh u aniq fan, yoki tabiiy, yoxud yana boshqa bo'lsin, ularda ham kuzatiladigan mana shunday oddiydan murakkabga, kichikdan kattalikka tomon butunlashib borish jarayoni bilan muvofiqlik kuzatiladi. Demak, barcha fanlarni ongli o'zlashtirishda til ta'limi markaziy o'rin tutadi. Nima uchun matematika yoki kimyo, yoxud biologiya emas, aynan til ta'limi? Chunki ona tilini o'zlashtirish insonda o'z-o'zidan – goh stixiyali, goh ongli tarzda yuz berib, go'daklikdan eng kichik birlikdan kattasigacha kundalik kuzatuvlar, muloqotlar orqali singib boradi. Til ko'nikma va malakalari hali o'qitilmasdan turib muayyan darajada shakllanadi. Bu degani ehtiyojga yo'g'rilgan shuur bilan butun borliq tuzilish iyerarxiyasi til vositasida o'zlashtiriladi, dunyoni qabul qilishning dastlabki tajribasi yuzaga keladi. Ana shu stixiyaga asoslangan tajriba endi ta'limda barcha fanlarni o'zlashtirish uchun tatbiq etilishi lozim. Chunki u o'qitishda va o'qishda, o'rgatishda va o'rganishda tayanch nuqta vazifasini o'taydi. Alloma Forobiy til haqida so'z yuritar ekan, grammatikaning falsafiy va ilmiy ahamiyatini ham ko'rsatib, uni faqat tildagi qoidalar yig'indisi emas, balki *to'g'ri tafakkur va nutq uchun zarur asos* sifatida baholagan. Haqiqatan ham shunday: til, grammatika bilimi to'g'ri tafakkurga, ya'ni dunyoning falsafiy manzarasini idrok etish va qabul qilishga asos bo'ladi, ayni paytda biz istayotgan nutqiy kompetensiyalarni shakllantiradi ham.

Til inson ongida dunyo haqidagi tasavvurlarning shakllanishi va uzatilishida asosiy vosita hisoblanadi. Inson atrof-muhit bilan o'zaro munosabat jarayonida olgan bilim va tajribalarini so'z shaklida mustahkamlaydi va keyingi avlodlarga yetkazadi. Shu tariqa, insoniyat tomonidan asrlar davomida to'plangan va tilda mujassamlashgan bilimlar majmuyi "olamning lisoniy manzarasi" degan tushunchani yuzaga keltiradi. Bu lisoniy manzara insonning olamni idrok etish va tushunish modeliga aylanadi. Olamning lisoniy manzarasi uning boshqa sohalar(masalan, fizika yoki kimyo)dagi ilmiy modellariga qo'shilmish bir tasvir emas, balki ularga asos bo'lib xizmat qiladi. Chunki inson dunyoni biror-bir muayyan tilning ko'zgusi orqali idrok etadi. Ana shu tilning o'ziga xos grammatik tuzilishi, lug'ati va ifoda vositalari inson ongiga o'ziga xos "filtr" vazifasini o'tab, unda dunyoning o'zgacha lisoniy manzarasini shakllantiradi. Demak, har bir til o'z so'zlashuvchilari uchun dunyoni ko'rishning noyob imkoniyatini yaratadi. Til barcha fanlarni o'zlashtirish uchun tayanch nuqta vazifasini o'taydi deganimizda mana shu haqiqat nazarda tutilgan edi. Til sezgisi chuqur bo'lgan inson dunyoni, har qanday fan, sohani teran idrok qiladi, nazariya va amaliyotda ulkan muvaffaqiyatga erishadi. Millatning aksar qismi mana shu sifatga ega bo'lsa, ilm, fan, texnika va texnologiyalarda nechog'lik yuksalishini tasavvur qiling. Albatta, bu taraqqiyot uchun yagona bir shart demoqchi emasmiz,

lekin hal qiluvchi omillardan biridir(Bu yerda ta'limni isloh qilishga oid g'oyalarimizning mavzuga oid bir nuqtasi muxtasar qayd etildi).

Qo'yilgan savolga navbatdagi javob: ***to'g'ri singdirilgan til tarbiyasi, to'g'ri yo'lga qo'yilgan til ta'limi o'qitish tizimidagi hamma fanlarni qabul qilish, o'zlashtirish, ongda ma'lumotlarni bilim sifatida qayta ishlash qobiliyatini shakllantiradi, bu boradagi ko'nikma va malakalarni rivojlantiradi.***

Qolaversa, mamlakatimiz ta'lim siyosatida ustuvor mavqega chiqqan xorijiy tillarni egallash vazifasining ijrosi ham Ona tili ta'limi bilan bog'liq. O'z tilining til sathlari, xususan, grammatikasini yaxshi egallagan o'quvchi chet tillarini oson, tez va puxta o'zlashtiradi. Maqola so'ngida ko'tarilgan muammolar yuzasidan yechimlar taklif etmoqchiman. O'zbek tilining butun Yer yuzida faqat O'zbekistondagina davlat tili ekani, asrlar mobaynida shu zaminda qadrlanib, ajdodlardan qoldirilgan meroslar ichida eng birinchi tilga olinadigan qadriyat ekanidan kelib chiqib taklif qilaman:

1. O'zbekiston Respublikasining "Davlat tili haqida"gi qonunining ijrosi yo'lga qo'yilishi, uni buzganlik uchun javobgarlik kuchaytirilishi kerak(to'jinoiy javobgarlikkacha).

2. Boshqa rivojlangan mamlakatlar, madaniy jamiyatlarda bo'lgani kabi davlat tilini yaxshi bilmagan shaxslar xoh katta, xoh eng kichik bo'lsin(xususiy sektor doxil), lavozimlarga tayinlanishi qonun bilan taqiqlanishi, bu xususda qonunchilikka qo'shimchalar(o'zgartirishlar) kiritishi zarur.

3. Oliy ta'lim muassasalariga kirish imtihonidan oldin yo'nalishlarga qarab ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan umumta'lim maktablari bitiruvchilari hamda xorijdan kelib o'qiydiganlar uchun A2 dan kam bo'lmagan, B2 dan yuqori bo'lmagan o'zbek tilini bilish darajasiga oid sertifikatga ega bo'lish talabini qo'yish kerak. Bunday talab Turkiya va boshqa G'arb hamda Sharq mamlakatlarida mavjud.

4. OTMlarga kirish imtihonida, oldingi paytlarda bo'lganidek, barcha yo'nalishlar uchun insho(ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan umumta'lim maktablari bitiruvchilari uchun diktant) yozish joriy qilinishi lozim.

5. Ona tilidan dastur va darsliklar yaratish(aslida, hamma fanlar uchun ham) kompetentli metodist hamda amaliyotchi-o'qituvchilar guruhi tomonidan olib boriladigan ilmiy asosdagi tajriba-sinovlar natijalaridan kelib chiqib amalga oshirilishi darkor.

6. Til barcha o'quv predmetlarini samarali o'qitishning **bosh omillaridan biri** ekan, avvalo, til, shuningdek, boshqa fanlar, so'ngra umuman ta'lim konsepsiyasini qayta mushohada qilish zaruratini taqozo qiladi.

Mana shu olti tadbirning o'zi Ona tilimizning jamiyatdagi va o'qitishdagi mavqeyi, ta'lim sifatini yo'lga qo'yish bilan bog'liq kemtiklarni bartaraf etishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Faqat o'zimizda madaniyatli jamiyat o'laroq mas'uliyat, mustaqil davlat sifatida jur'at bo'lsa bas.

Valijon QODIROV,
Andijon davlat pedagogika
instituti professori, pedagogika fanlari doktori

Mutaxassis minbari

Tarixdan ma'lumki, asl millat oydinlari o'zlari mansub xalqning genezisi, etnologiyasini o'rganib, o'zlashtirib, ota-bobolari, ajdodi kimligini, milliy o'zligini tanishni o'zlarining farzandlik burchi deb bilganlar. Har qancha qiyin bo'lsa-da, bu burchni bajarishga bor kuch-g'ayrati, iqtidori va iste'dodini ayamagan. Mahmud Qoshg'ariy bobomizning sa'y-harakatini bu boradagi eng go'zal namuna deyish mumkin. Dunyo tarixida uning "Devoni lug'otit-turk"iga teng keladigan asar hali-hanuz topilmadi va yaratilmadi.

Undan hozirgi turkiy xalqlar ajdodlarining so'zligi, etnolingvistikasi, etnografiyasi, madaniyati, og'zaki ijodi, adabiyot va san'ati, turmush tarzi, xo'jalik yuritishi, makon-manziliga oid nodir tarixiy dalil va ma'lumotlar o'rin olgan. O'zi, o'zligini, o'zbekligini bilish, tanish va topishga intilish *"El netib topqay menikim, men o'zimni topmasam"* degan Navoiy bobomizning hayot-faoliyati, ijodining tayanch nuqtasi bo'lgan. Zahiriddin Muhammad Bobur yuragini o'rtaqatan vatan ishqida ham o'zligi, o'zbegini topgan inson hayqirig'i mujassam:

*Tole yo'qi jonimg'a balolig' bo'ldi,
Har ishniki ayladim – xatolig' bo'ldi.
O'z yerni qo'yib, Hind sori yuzlandim,
Yo Rab, netayin, ne yuz qarolig' bo'ldi.*

Milliy tariximizning eng yorqin sahifasi – jadidchilikning yuzaga kelgani ham o'zlikni anglash va mustahkamlashga qaratilgan azm-u qaror tufaylidir. Tamaddun, sivilizatsiya, uyg'onishlar, ko'zlarning ochilishi, mustaqillik asosida ham ana shunday kuch-qudrat yotibdi. Zero, o'zining kimligi, o'zligining asoslarini, kelib chiqish, rivojlanish tarixini bilmagan inson ham, xalq ham dunyodan o'zini tanimay, topmay o'tib ketadi. Dunyo ham ularning borligidan, kimligidan bexabar qoladi. Kim, qaysi millat shunday bo'lishini xohlaydi?! Ijod maydoniga tarixga aylanganiga uncha uzoq bo'lmagan XX asrning 60–70-yillarida kirib kelib, she'riyatimiz osmonini birin-ketin tonggi yulduzlardek yoritib yuborgan to'rt buyuk o'zbek shoirining qalamini o'tkir, so'zlarini keskir, o'zlarini o'zg'ir qilgan narsa ham shunday ruhoniylar kuch emasmi?

Bu yerda bir qarashda ko'zga tashlanmaydigan, o'z-o'zidan tushunarlikdek tuyuladigan o'ta nozik, biroq mohiyatan hal qiluvchi bir masala borligiga guvoh bo'lishimiz mumkin. Bu milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari intilayotgan xalqimizning Yangi O'zbekiston jamiyatini barpo etish uchun nihoyatda muhim bo'lgan o'zlikni tanishdek umummilliy evrilishning nima bilan, qaysi qurol, vosita orqali amalga oshirilish sharti bo'lgan masaladir. Ha, ha, aynan strategik maqsadimizning nima vositasida amalga oshirilish sharti bo'lgan masala. Zero, shu shartga amal qilinmasa, u bajarilmasa, har qancha sa'y-harakat qilinmasin, ta'kidlaganimiz milliy tanuv vazifasining ro'yobga chiqmasligi aniq. Bu vazifa esa xalqimiz uchun ko'hna tariximizning barcha bosqichlarida dolzarb bo'lib kelgan. U ayniqsa sho'ro davrida – sovetlar yakkahokimligi o'rnatilgan yillarda kun tartibidagi asosiy masalaga aylandi.

Negaki, ota-bobolarimiz boshdan kechirgan mustabid sovet tuzumi milliy-etnik o'zlikni anglash, topishdek umuminsoniy intilishga mohiyatan zid edi va shu sabab tashkil topganidan to tanazzulga yuz tutguniga qadar xalqlarning o'zligini anglash, tanishdek milliy harakat-intilishlariga zimdan yoki ochiqchasiga, ammo qat'iy qarshilik qilib keldi. Millatlarning o'zligiga oid asl haqiqatlarning ochilishiga aslo yo'l qo'ymadi, har xil yo'llar bilan to'siq qo'yib, ataylab pardalab tashladi, yashirdi yoki uni buzib, qoralab ko'rsatdi, jon-jahdi bilan yanglish-yaroqsiz tasavvur hosil qilishga tirishdi va bunga erishdi ham. Shu sababli yetmish yillik sovet

tarixida ona xalqimiz o'zining asl etnik asosi, kelib chiqishi, milliy o'zligi, mentaliteti haqida uzuq-yuluq va buzilgan, haqiqatdan uzoq, hatto uni yerga uradigan, past nazar bilan qarashga odatlantiradigan yaramas ma'lumotga ega bo'ldi, xolos. Buning salbiy oqibatlar bugun ham kattamizdan tortib kichigimizgacha pand beryapti. O'zimizni, o'zligimizni bilish, tanish va milliy o'zanlarga qaytish qiyin kechyapti, kelajakka ishonch masalalari biz o'ylagandek, kutganimizdek emas, e'tiqodi hali to'la shakllanmagan – arosatda yurganlarimiz bor va kam ham emas. Vaholanki, ayni shu masalalarda metindek mustahkam, irodali, sabot-matonatli bo'lishimiz talab etiladi.

"Lekin oftob poymol bo'lmas, kavaklarda qolmas oy nuri", deganlaridek, Respublikamizda Mustaqillikning qo'lga kiritilishi bilan millatlarni manqurt qilishga qaratilgan antidemokratik sovet siyosatiga mamlakat miqyosida chek qo'yildi. Birinchi navbatda millat tarixini tanish, o'zbekka tegishli milliy o'zanlarga qaytish va buni ijtimoiy hayotning bor jabhasiga tatbiq qilib, barcha sohada milliy tiklanishga e'tibor kuchaydi, davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi.

O'zbek tiliga davlat tili maqomining berilgani, hech bir shubha-gumonsiz, bu boradagi ishlarning eng muhim boshlanmasi, ushbu umummilliy evrilishni muvaffaqiyatli amalga oshirishning zarur sharti, mustaqillikka erishishimiz uchun ilk muhim qadam bo'ldi. Ta'kidlash joizki, uning mazkur maqomi, ya'ni o'zbek tilining O'zbekistonning xohlagan hududida davlat tili sifatida faol harakatlanishi umummilliy evrilishni muvaffaqiyatli amalga oshirishning zarur sharti ekanligi mustaqillik qo'lga kiritilgandan keyingi davrda ham zarracha bo'lsin o'zgargani yo'q, bugun ham shunday, bundan keyin ham shunday bo'lib qolaveradi. Zero, har bir vatandoshimiz hayot-faoliyati davomida doimiy amal qilishi lozim va esdan chiqmasligi kerakki, o'zbek tilining davlat tili maqomiga egaligi Respublikamiz tasarrufidagi qonunosti hujjatlarida belgilab qo'yilgan ayrim joylar, chet el tashkilotlaridan tashqari, uning barcha hududlarda hech bir monelik, qarshiliklarsiz, bemaol joylashishi, yashashi, harakatlanishi, faoliyat yuritishi uchun to'la, qonuniy huquq beradi va O'zbekiston hududida millatidan qat'i nazar, barcha fuqarolarning zimmasiga ushbu qonunga bo'ysunish, amal qilish huquqi va mas'uliyatini yuklaydi. Binobarin, O'zbekiston Respublikasida ushbu qonun talablari so'zsiz bajarilishi, ijrosi ta'minlanishi lozim. Davlat tili maqomiga egalik qonuniga binoan, boshqa hech bir til mavqeyi-maqomidan qat'i nazar, o'zbek tilining qonuniy o'rin-joylarini egallashga, uning o'rni, u bo'lishi kerak joylarda qo'llanishga, faoliyat yuritishga haqli emas. O'zbekiston nafaqat o'zbek xalqi va unda yashayotgan millat vakillarini, balki o'zbekka ona til bo'lgan o'zbek tiliniki hamdir. O'zbekiston o'zbek tili uchun ham uning egasi bo'lgan o'zbek xalqidek emin-erkin hayot kechiradigan, bemaol nafas oladigan, qiyomatgacha umrguzaronlik qiladigan qonuniy ota makon, ta'bir joiz bo'lsa, O'zbek tili davlati, O'zbek tili respublikasi hamdir. Zero, o'zbek uchun, uning ona tili uchun bunday davlat, bunday respublika dunyoda boshqa yo'q – bu yorug' olamda o'zbekka, o'zbek tiliga tegishli yagona, birdan-bir yurt u tug'ilgani, ko'z ochib ko'rgani, o'z uyi – o'lan to'shagi bo'lgan ona yer, ona tuproq U. Shu yer, shu tuproqqina o'zbekning ona vatani; shu yer, shu tuproqdagina o'zbekning ona tilisi davlat tili maqomida faoliyat yuritadi; shu yer, shu tuproqdagina o'zbek uchun ona til va davlat tili tushunchalari tenglik kasb etib, bir xil maqomli qadriyatlardek qabul qilinadi.

Biroq, asliga, asil mazmun-mohiyatiga ko'ra, ona tili va davlat tili tushunchalari teng, bir xil qiymatli emas. Ona til maqomi til uchun davlat tili maqomidan ham yuqori turadigan eng yuksak mavqe, eng baland martaba, eng ardoqli sha'n. Demak, o'zbek tili biz uchun eng oliy, eng yuksak qadriyat – Vatandek yagona, Vatandek

bitta bo'lgan, milliy mohiyatiga ko'ra, hatto undan ham yuqori turadigan muqaddas ne'mat – ona tilimiz.

Shak-shubhasiz, xalqning vatani bo'lsa, nur ustiga nur, qo'shaloq baxt, omad, ammo baxtga qarshi, dunyoda vatani yo'q yoki uni boy bergan ona tilli xalqlar ham bor. Biroq ona tilsiz xalq ham, vatan ham yo'q, bo'lishi ham mumkin emas. Xalqning borligi, mavjudligi, yashash sharti – ona tilning borligi bilandir. Biz O'zbekistonda yashayotganimiz uchun emas, ona tilimiz o'zbek tili bo'lganligi, nutqimiz o'zbekchaligi bois o'zbekmiz.

Ayting-chi, dunyoning boshqa yurtlaridagi barcha tildoshlarimiz o'zlarini nimaga asoslanib o'zbek deyilar? Bir paytlar O'zbekistonda yashaganliklari yoki qarindosh-urug'lari O'zbekistonda ekanliklari sabablimi? Yo'q, albatta. Ular ona tillari o'zbek tili bo'lganligi uchun, jondan aziz shu tilni saqlab qolganlari, o'zbek tili sohiblaridan biri ekanliklari tufayli o'zbek hisoblanadilar! Ming yillardan buyon yon qo'shnilarimiz Tojikiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Turkmaniston, Afg'onistonda yashab kelayotgan tildoshlarimizning bizga millatdoshligining asl sababi ham shu – o'zbek tili. Turkiya yoki Yevropa, Amerika, Kanada, Afrika, Avstraliyadagi o'zbeklar ham xuddi shu sabab – o'zbek tili bois o'zlarini o'zbek sanaydilar. Boshqacha aytganda, ular O'zbekiston bor bo'lgani yoki biz bor bo'lganimiz uchun emas, **o'zbek tili** deb atalgan ota turkiy tillardan birining egasi bo'lgani, har qancha qiyinchilik bo'lsa ham, shu aziz, mo'tabar, egasidek bag'rikeng, ko'ngli oq, muqaddas, tengsiz ne'mat – ona tilimizni, o'zbek tilini saqlab qolganlari, asrab-avaylab kelayotgani tufayli o'zbekdirlar! O'zbekning yo'qolmasligi, o'zbekning o'lmasligi, o'zbekning yashashi, barhayotligi uning tili – o'zbek tili bilandir degani bu. O'zbek tilini ko'z qorachig'idek asraganlar, uni o'zlikning, o'zbeklikning javhari, joni-jahoni deb biladigan asl o'zbek farzandlari, muhtaram, mukarram zotlar bor ekan, o'zbek tili o'lmaydi, o'zbek o'lmaydi, O'zbekiston o'lmaydi va hamisha shunday bo'lajak.

Ta'kidlaganlarimizdan ochiq-oydin ayon bo'lyaptiki, yer yuzidagi barcha o'zbeklarning o'zbekligining asosi bitta: onamiz, onajonimizdek yagona o'zbek tili – ona tilimiz. Barchamizning o'zbekligimiz – mehribon Ollohning izni bilan bitilgan ilohiy taqdir – shu buyuk ne'mat ona tilimiz, o'zbek tili bilan muhrlangan. Har birimizning o'zbekligimizga birdan-bir dalil, yagona isbot u. Bu borada boshqa hech bir qadriyat unga teng kela olmaydi, ta'kidlanganidek, hatto vatan ham. Zero, u ham boshqa emas, ayni ona tilimiz tufayli **O'zbekistondir. O'zbek tili bo'lmasa, O'zbekiston ham yo'q.**

Qissadan hissa-xulosa shuki, xalqning xalqligi, dunyoda borligi, borlig'i boshqa hech bir narsa bilan emas, aynan ona tili bilandir. Bunda zarracha bo'lsin mubolag'a yo'q, bu obyektiv hayot haqiqati. Navoiy hazratlari bejiz "Tilga ixtiyorsiz – elga e'tiborsiz" demaganlar. Demak, ming yillardan buyon bizga beminnat xizmat qilib kelayotgan onamizdek sevimli o'zbek tili bizning o'zligimiz, o'zbekligimiz timso-lidir.

Biroq, ming afsuski, buni hali ko'p xalqlar, shu jumladan, biz, o'zbeklar ham, chuqur anglab, uqib, yurakdan his etib ulguranimiz yo'q. O'zbekchani unutib yuborgan To'tiqul, To'tinisa holiday to'tigo'l "o'zbeklar" hali ham bor, ayanchlisi, ularning safiga yangilari qo'shilayotgani va bundan na ularning o'zlari, na bizning – atrofdagi o'zbeklarning uyalayotganimiz, tashvishlanib, xavotirga tushayotganimiz, ogohlanayotganimiz.

Bundan ham yomoni esa, bu xil harakatlarning hatto ayrim davlat mutasaddilari tomonidan rag'batlantirilayotgani, qo'llab-quvvatlanayotgani, shuning natijasi o'laroq, bu nomaqbul faoliyat ta'sir doirasi, qamrov miqyosining eniga ham, bo'yiga ham tobora kengayib, kuchayib, yosharib borayotgani. Bugungi kunda poytaxtimizda va viloyat markazlarida nafaqat chet(asosan, ingliz) tiliga ixtisoslashgan bakalavriat va magistratura, balki maktab, detskiy sad, kindergarden-

XAVFI ORTIB BORMOQDA...

lar, ularda esa popugay-solovyonok, solovyonkalar, parrot-nightingale, nightingalelar tobora ortib, ko'payib boryapti. Ayniqsa, oxirgi holat o'ylantirmasligi, hushyor torttirmasligi mumkin emas. Xo'sh, bundan quvonaylikmi, xavotirlanaylikmi? Hoziridan quvonib, ertasidan kuyib qolmaymizmi? Bolajonlarimizni o'z qo'limiz bilan tashdan biznikidan kuchli, omadli, zamonaviy tuyuladigan, ammo notanish – begona ruh, begona aura, begona intellektli muhojirlar ixtiyoriga topshirib qo'ymayapmizmi? Ularning chet tillari bilan birga bolalarimiz yuragiga rus, ingliz, fransuz, nemis yoki boshqa bir xalq ruhi, dunyoqarashi ham singishini, natijada avlodimiz arosatda qolishi muqarrarligini bilamizmi? Bu har qanday chet til uchun qonuniyat ekanidan xabarimiz bormi? Bu ishimiz, qarorimiz natijasi o'laroq, baxtiyor kichkintoylarimizning beg'ubor yuragida navnihol o'zbekimizning ruhi, dunyoqarashi rivojlanish o'rniga qovjirab, so'lib-so'nib, jigargo'shalarimiz bizdan uzoqlashib, begonalashib qolmasligiga kim kafolat beradi? Tirik turib ulardan ayrilib, yaqin kelajakda na chin o'zbek, na chin o'ris/ingliz...ga ega bo'lib qolsak, dodimizni kimga aytamiz-u kim tinglaydi?!

Yashirib nima qildik, o'zbeklarimizning anchagina qismi ingliz, ayrimlari o'ris, nemis, koreys tilini o'rganish va bilishni hayotini yangilashning, to'g'risi, boylik, farovonlik, karyera, omad tomon o'zgartirishning eng ma'qul, eng kerak, zo'r yo'li, ayni hozir vaqti bo'lgan ish-jarayon deb bilmoqda. Ularning bunday to'xtamga kelishlari bejiz emas, albatta. Negaki, bugun yana mustabid sovet tuzumida bo'lganidek, o'z tilini bilmaydigan, unda gapira olmaydigan, biroq ingliz yoki o'ris tilida(bunga yana xitoy tili ham qo'shilishi xavfi yo'q emas) bulbuldek (aslida, to'ti) sayraydiganlarning oshig'i olchiga aylanib boryapti. Bunga zarur sharoitlar, moddiy, hatto ma'naviy asoslar ham yaratib berilyapti(Bundan To'tiqullarimiz, To'tigullarimiz qanchalar xursand, qanchalar mamnun!). Inglizchani suv qilib yuborgan, ammo o'zbek tilini bilmaydigan o'z yurtimizdagi asli o'zbek To'tiqul, To'tivoy, To'tixo'ja, To'tigul, To'tixol, To'tinisa kabi o'z muhojirlarimizga alohida e'tibor-u hurmat, mulozamatni katta davlat anjumanlari, ko'rsatuvlarida ham bemalol kuzatish mumkin bo'lib qolyapti... Xo'sh, bularning qaysi biri, nimasi davlat tili maqomidagi o'zbek tilining – ona tilimizning milliy manfaatli-u, obro'-e'tibori, qadr-qimmatining oshishiga xizmat qiladi? Aksincha emasmi?! Onamizdek muqaddas va yagona, tengi yo'q ona tilimizga bunday ixtiyorsizlik, bepisandlik aslida o'z eliga, o'z qonuniga e'tiborsizlikdan, o'z xalqiga o'ta hurmatsizlikdan, yuzsizlarча munosabatdan boshqa narsa emasligini, nahotki, tushunmasak, sezmasak!

Chet tili, ko'proq, ingliz tili bilan bog'liq bu xildagi alohida e'tibor, moddiy shart-sharoit yaratish, yuridik qo'llab-quvvatlov ilm-fan sohasidagi o'quv-biluv jarayoni bilan bog'liq tashkiliy ishlarga ham taalluqli. Jumladan, xususan, ingliz tili fakulteti yoki magistraturasini bitirgan bakalavr va magistrning yoppasiga maoshiga dastlab, yangilishmasak, 15 % qo'shimcha haq to'landi. Ularga yana boshqa rag'batlantiruvchi imtiyozlar ham berildi. Hozir respublikamizda ingliz tilining obro'si, maqom-mavqeyini ko'taruvchi quyidagi tartib-qoidalar ham hayotga tatbiq etilgan: magistratura yoki doktoranturaga kirish uchun ingliz tilidan imtihon topshirishingiz yoki ingliz tilidan sertifikattingiz bo'lishi shart. Sertifikatingiz bo'lsa, mutaxassislik fanidan ilmiy qobiliyatingiz haminqadar, hatto inqadar bo'lsa ham, marhamat, hujjatingiz qabul qilinadi. Bo'lmasa, o'z bakalavriat yoki magistratura yo'nalishingizni imtiyozli diplom bilan bitirgan bo'lsangiz ham(shunchalik zo'r ekansiz, ingliz tilini suv qilib yubormaysizmi?), hujjatingiz qabul qilinmaydi. Muayyan fan bo'yicha PhD yoki DSc darajasini olish uchun himoyaga chiqmoqchi bo'lsangiz ham, avval chet(ingliz) tilidan imtihon topshirishingiz lozim.

Shu o'rinda ona tilisini jondan ortiq sevgan buyuk millatdoshimiz, tildoshimiz – jadidchilik harakatining yorqin namoyandasi Ibrat otaning quyidagi so'zlarini hech qachon unutmashimiz lozimligini, uni til siyosatidagi faoliyatimizning dasturulamali sifatida qabul qilib, nafaqat yurtimizga, uning eng ko'zga ko'rinadigan va turli tashkilotlarning munosib joylariga, balki yuragimizga ham naqshinlab qo'yishimiz zarurligini ta'kidlab o'tishni joiz deb bilamiz: *“Bizning yoshlar albatta boshqa tilni bilish uchun sa'y-harakat qilsinlar; lekin avval o'z ona tilisini ko'zlariga to'tiyo qilib, ehtirom ko'rsatsinlar(Ta'kid bizniki – J.A.). Zero, o'z tiliga sadoqat bu – vataniy ishdir”*.

Mana, ona tilimizga, o'zbek tiliga, davlat tilimizga qanday munosabatda bo'lishimiz kerak!

Shu ma'noda o'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzini oshirishga alohida e'tibor qaratilib, milliy sertifikatga ega bo'lgan o'zbek tili va adabiyoti fani o'qituvchilariga 20 foiz ustama to'lash joriy qilingani adolatni tiklash yo'lidagi kichik bir qadam, kelgusi o'quv yilidan boshlab 50 foiz ustama to'lash belgilanganidir dadil qadam bo'libdi. O'zbek tili bo'yicha xalqaro fan olimpiadasi o'tkazilishi, g'olib va sovrindorlar pul mukofoti bilan taqdirlanishi hamda OTMlarga o'zbek tili filologiyasi yo'nalishi bo'yicha davlat granti asosida o'qishga qabul qilinishi belgilangani esa nihoyat bu borada ham tub burilish, o'zligimizga yuzlanish boshlanganidan, ona tilimiz – o'zbek tili ko'chasida ham bayram bo'ladigan kunlar kelayotganidan darakdir.

Kezi kelganda O'zbekiston Respublikasi jamiyati, xalqi oldiga qo'yilgan va Yurtboshimiz ilk prezidentlik qadamlarida ta'kidlaganlaridek, mard va oliynob xalqimiz bilan birga quriladigan, inson qadrini hamma narsadan ulug' qo'yuvchi ma'naviy-ma'rifiy, qonun ustuvor-u hukmron bo'ladigan adolatli jamiyat qurishdek strategik maqsadga erishishning muhim omili – milliy o'zlikni tanish, milliy evrilish uchun bajarilishi shart deganimiz masalaga yana qaytib, ushbu umummilliy tiklanishdan umummilliy yuksalish sari yo'nalgan oliynob harakatni milliy o'zlikni anglash, tanishsiz, buni esa mustaqil davlatimiz tili maqomidagi o'zbek tilisiz – ona tilimizsiz nafaqat amalga oshirib, balki tasavvur ham qilib bo'lmashligini alohida ta'kidlamochimiz. Hech qanday gap-so'z, istisno bo'lishi mumkin emas: bu boradagi ishlari-mizning maqsadga muvofiq amalga oshirilishida boshqa biron aloqa vositasi ona tilimizning o'rnini bosa olmaydi yoki unga yordamchi ham bo'la olmaydi. Milliy yuksalish aynan o'zbek tili vositasida milliy o'zlikni anglash, tanish asosida amalga oshiriladi va shundagina u maqsadga muvofiq yo'nalish oladi.

Bas, shunday ekan, avval o'zligimiz, o'zbekligimiz asosi bo'lgan eng oliy qadriyatimiz o'zbek tilimizni, ona tilimizni bilishga, bildirishga jazm qilaylik. Birinchi galda shuni hal qilishga odatlanaylik. Til sohasida, til tutumimizda shu narsa birinchi o'rinda tursin. Ayniqsa, kichkintoylarimiz – jajji o'g'ilcha, qizaloqlarimizni, maktab yoshidagi bolajonlarimizni chet tillardagi ta'lim-tarbiya maskanlariga berishda yangilishmaylik – ko'zimizni quvontiruvchi yaqinni emas, o'zimizni, o'zligimizni, o'z tilimiz, dilimizni quvontiruvchi uzoqni ko'zlab ish qilaylik.

Bu borada shunisi muhimki, O'zbekistonimizda ijtimoiy hayotning ona tilimizga taalluqli istisnosiz barcha jabhasi o'rinda o'zbek tili o'zining qonuniy va tabiiy mavqeyi – oliy maqomda, oliy o'rinda va siyosiy mavqeyida – davlat tili maqomida bo'lishi ta'minlanishi zarur. Bunda:

Birinchiidan, umumiy o'rta, o'rta maxsus va oliy o'quv yurtlariga o'qishga qabul tizimida barcha fanlar bo'yicha da'vogarlar o'zbek tilidan kirish imtihoni(yozma(diktant) va test; bakalavriatning o'zbek tili va adabiyoti, boshlang'ich ta'lim yo'nalishlari uchun yozma(insho), og'zaki va test topshirishlari va uning bali eng yuqori qiymatli taqsimotda bo'lishi zarur.

Ikkinchiidan, ishga qabul qilishda quyidan eng yuqori mavqegacha o'zbek tilidan diktant va test sinovidan o'tish majburiyligi belgilab qo'yilishi lozim. Shu yurtning egasi bo'lgan xalqning tilini – davlat tilini – o'zbek tilini bilmagan odam davlat va nodavlat (xususiy) tashkilot ishchi-xodimi bo'lishga haqli emas.

Uchinchiidan, O'zbekiston Respublikasi hududidagi qonun va qonunosti hujjatlarida belgilanganlaridan tashqari, barcha davlat, davlat-sheriklik, nodavlat, xususiy tashkilot va korxonalar, jismoniy va yuridik shaxslar o'z faoliyatlarini davlat tilida – o'zbek tilida olib borishi majburiyligi ta'minlanishi choralari ko'rilishi zarur. Shu munosabat bilan ularning ish yuritish hujjatlari, nomlari, izoh-ma'lumotlar, reklama, e'lonlar, shiorlar to'liq ekspertizadan o'tkazilishi va ilmiy tavsiyaga asosan o'zbekchallashtirilishi shart.

To'rtinchiidan, To'tiqul, To'tigo'llikka yo'l qo'yilmasligi, bu nomaqbul harakatga butunlay barham berilishi kerak. Bundaylar uchun o'zbeklik, o'zlik, o'zbek tili hech qanday qadr-qimmatga ega bo'lmagan, e'tibor berishga ham arzimaydigan oddiy so'z, quruq gap, siyqasi chiqqan tushunchalar, xolos. Bu kabi milliy o'zlik asoslarini tushunishga ham yaramaydigan To'tiqul, To'tigo'llik o'zbek uchun shaxsiy fojeagina emas, milliy fojea, milliy yo'qotish hamdir. Shunga ko'ra bugungi kunda bunday xavfdan ogohlik va uning oldini olish davr talabi darajasiga ko'tarildi.

Beshinchiidan, davlat tilida ish yuritish asoslari, orfografiya(to'g'ri yozish), orfoepiya(to'g'ri talaffuz) qoidalari O'zbekiston hududida faoliyat yuritayotgan davlat, nodavlat, xususiy korxona, tashkilotlardagi xodimlarning barchasiga o'qitilishi, o'rgatilishi va bu jarayon o'rnatilgan tartibda rasmiylashtirilishi lozim. Yangi yozuvga o'tganimiz munosabati bilan bu boradagi ahvolimiz umumiy miqyosda ayanchli holatda bo'lib, tub burilish-o'zgarishlarga, keskin munosabatga muhtoj. Oddiy ma'lumotlilarni qo'ya turaylik, oliy ma'lumotli mutaxassislarimizning ko'pchiligining imlo savodxonligi talabga javob bermaydi.

Oltinchiidan, kasb-hunar maktablari, oliy o'quv yurtlarida “Milliy g'urur asoslari” fani tashkil etilib, majburiy fan sifatida o'qitilishi, bunda ta'lim-tarbiya oluvchilarda milliy g'ururni shakllantirishga alohida e'tibor berish zarur. Toki har bir o'zbek o'zini Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi, Boburdek jahoniy zot bobolari, Navoiydek ma'naviyat-ma'rifat sarchashmasi, so'z mulkining sultoni bor millat, o'zbek tilidek buyuk adabiy til, O'zbekistondek mustaqil davlat egasi deb his qilsin.

Yettinchiidan, Respublikamizning butun hududi, har bir go'shasi, ko'cha-ko'yi, mahallasida o'zbek tili muhitini yaratish chora-tadbirlari ishlab chiqilib, ijrosi ta'minlanishi, har olti oyda qilingan ishlar, erishilgan natijalar jonli muhokamadan o'tkazib turilishi kerak. Bunda O'zbekistonimizda yashayotgan vatandoshlarimiz, boshqa millat vakillari, chet el fuqarolarining katta-yu kichik o'zbeklarga davlat tilida – o'zbek tilida murojaat qilishiga, ularning shunga odatlanishiga erishish muhim hisoblanadi. Bu ularning O'zbekistonga, o'zbekka, uning ona tilisiga – o'zbek tiliga samimiy hurmati belgisidir. Tabiiyki, o'zbekning ham ularga murojaati davlat tilida, o'zbek tilida amalga oshiriladi. Boshqa millat vakillari o'zbekdan unga uning tilida murojaat qilishni talab etishga haqli emas. Biroq o'zbek unga o'zbek tilida murojaat qilishini talab qilishga haqli. Bu uning qonuniy, konstitutsion huquqi.

Ayon bo'lyaptiki, Yangi O'zbekiston jamiyatini qurishdek milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari yo'nalgan strategik maqsadimizni ona tilimiz – davlat tili maqomidagi o'zbek tili asosida amalga oshirishni ta'minlash va uning davlat tili sifatidagi mavqeyi, maqomi, o'zni va rolini yanada mustahkamlash choralari ko'rish bu borada kutilgan natijaga erishishimizning, darhaqiqat, muhim shartidir.

Jumanazar ABDULLAYEV,
GulDU dotsenti

Sinab ko'ring

Darsingiz zerikarli bo'lmasin!

Boshlang'ich sinf ona tili darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ularning bilim olish jarayonini interaktiv va samarali qiladi. Zamonaviy texnologiyalar orqali o'quvchilar o'rganayotgan materialni ko'rgazmali va dinamik tarzda qabul qilishadi.

Dars jarayonida har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlari, qiziqishlari va darsni o'zlashtirishdagi individualligi hisobga olinishi zarur.

Mavzu doirasida interaktiv metodlar:

"Rasmlar diktanti"

Ona tili darslarida o'quvchilarning yozma nutqini rivojlantirish, tasavvurlarini oshirish, xotira va diqqatini mustahkamlashda juda samarali usul. Bu metodda o'qituvchi avval o'quvchilarga rasmni ko'rsatadi, ular rasmga qarab, unga mos hikoya yoki so'zlar yozishlari kerak.

Qo'llash bosqichlari:

1. Rasmni tanlash: o'qituvchi o'quvchilarning yoshiga va tayyorgarlik darajasiga mos ravishda oddiy va qiziqarli rasmni tanlaydi.

2. Rasmni ko'rsatish: rasmni butun sinfga ko'rsatib, uning qismlarini diqqat bilan ko'rib chiqish uchun vaqt ajratiladi.

3. Savollar berish: o'qituvchi rasmga oid savollar beradi, bu o'quvchilarning tasavvurlarini faollashtiradi. Masalan, "Rasmda kimlar bor?", "Nima sodir bo'lyapti?" kabi.

4. Diktantni o'qish: o'qituvchi rasm asosida qisqacha diktant o'qiydi, o'quvchilar esa yozib olishadi.

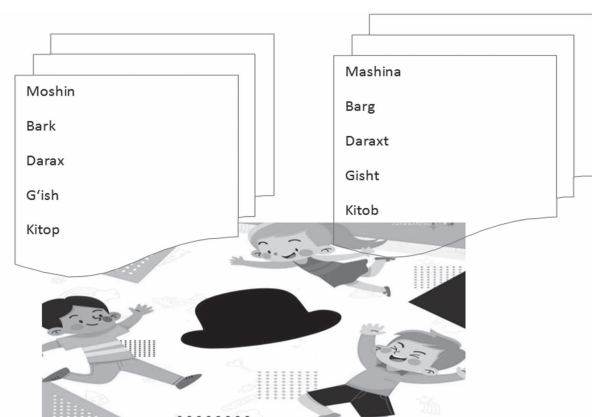
5. Tahlil va muhokama: diktant tugallangach, o'quvchilar o'z yozuvlarini tahlil qilishadi va o'qituvchi xatolarni tuzatish bo'yicha maslahatlar beradi.

Bu metod nafaqat yozma mahoratni rivojlantiradi, balki rasm orqali o'quvchilar dunyoqarashini kengaytirishga yordam beradi.

"Kakografiya"

"Kakografiya" metodi asosan bolalarning yozish, o'qish va nutqini rivojlantirishga qaratilgan didaktik usuldir. "Kakografiya" so'zi yunoncha "kakos" (yomon) va "grafis" (yozish) so'zlaridan kelib chiqqan. Bu metodning maqsadi bolalar yozuvidagi xatoliklarni va nutqidagi muammolarni aniqlash va tuzatishdir. Bundan tashqari, bu metod yordamida o'quvchilar o'zgaralar tomonidan yozilgan matnlarni ham tekshirib, o'zlarining yozish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Topshiriq quyidagicha bo'ladi: Quyidagi so'zlarni talaffuz qiling. Imlo qoidalari asosida yozilgan so'zlarni aniqlang va ko'chirib.

Bosh kiyimga bir nechta so'z yoki turli xil rasmlarni solib qo'ying. Har bir o'quvchiga kartochka tarqating. O'zingizga ham oling. O'yinni o'zingizdan boshlang. Kartochkaga qarab bitta gap tuzing va davomini boshqa o'quvchiga bering, u esa o'zining so'zi yoki rasmi bilan gap tuzishi kerak. Bu jarayon kartochkalar tugagunga qadar davom etadi. Bu metod juda quvnoq tarzda o'tadi.

O'yinni keyingi o'ynaganingizda murakkablashtirish uchun biron mavzu qo'shing. Masalan: Biz toqqa borganimizda... Keyingi safar esa ertak yoki yaxshi ko'rgan multfilm qahramoni ovozida gapirtiring.

Har safar metodga har xil yangilik kirgizing.

"O'chirgich"

Kerakli o'quv qurollari:

o'chirgichlar, qalam, oq qog'oz.

O'quvchilaringiz soniga qarab ularni guruhlariga ajratib olasiz. Har bir guruhda 5 nafardan o'quvchi bo'lishi kerak.

Oldindan oq qog'ozlarning turli joylariga mavzuga oid 15 ta to'g'ri va 15 ta noto'g'ri ma'lumotlarni yozib chiqqan bo'lishingiz kerak. Ma'lumotlar bitta to'g'ri, bitta noto'g'ri yoki bir tomonda faqat to'g'ri, bir tomonda faqat noto'g'ri javoblar emas, aralash tarzda yozilgan bo'lishi lozim. Ma'lumotlarni mavzuga moslab uyda tayyorlang. Har bir guruhdan boshqalarga nisbatan bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilardan 2 tasini o'chiruvchi vazifasiga tayinlang.

So'ng o'quvchilarga vazifani tushuntiring. Ular mavzuga aloqador bo'lmagan so'zlar yoki gaplarni o'chirib chiqishlari lozim. Shartni bajarish uchun 5 yoki 6 daqiqa vaqt belgilang va belgilangan vaqt tugagach, barcha qog'ozlarni yig'ib oling. Qog'ozlarni birma-bir doskaga olib, jamoalarning xato va kamchiliklarini ko'rib chiqing va shu tariqa g'olib jamoalarni aniqlab, baholang.

Topshiriq: O'quvchilarga matn taqdim etiladi. Ular matndan xato va noto'g'ri qo'llangan so'zlarni topishlari va o'chirgich yordamida o'chirishlari vazifa qilib beriladi. Vazifa bajarilgach qog'ozlar almashiladi.

Xato matn: Yakshanba kuni Chimyonga bordik. Sovuq aytarli qattiq emas. Qalin qor yoqqan. Tog' cho'qqisini pag'a-pag'a bulutlar qoplagan. Quyosh bulutlar orasidan nur sochmoqda. Tog' etagidagi tepalikda chana uchayotgan bolalarni va katta yoshdagi kishilarni ko'rdik. Yigit va qizlar tog' cho'qqisi tomon ko'tarilmoqda. Ular chang'ida pastga tushadilar.

To'g'ri matn: Yakshanba kuni Chimyonga bordik. Sovuq aytarli qattiq emas. Qalin qor yoqqan. Tog' cho'qqisini pag'a-pag'a bulutlar qoplagan. Quyosh bulutlar orasidan nur sochmoqda. Tog' etagidagi tepalikda chana uchayotgan bolalarni va katta yoshdagi kishilarni ko'rdik. Yigit va qizlar tog' cho'qqisi tomon ko'tarilmoqda. Ular chang'ida pastga tushadilar.

To'g'ri matn: Yakshanba kuni Chimyonga bordik. Sovuq aytarli qattiq emas. Qalin qor yoqqan. Tog' cho'qqisini pag'a-pag'a bulutlar qoplagan. Quyosh bulutlar orasidan nur sochmoqda. Tog' etagidagi tepalikda chana uchayotgan bolalarni va katta yoshdagi kishilarni ko'rdik. Yigit va qizlar tog' cho'qqisi tomon ko'tarilmoqda. Ular chang'ida pastga tushadilar.

"Ijodkor"

"Ijodkor" metodi – o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishga, tasavvuri va fikrlash qobiliyatini oshirishga qaratilgan didaktik metoddir. Bu metodda asosiy e'tibor o'quvchilarning o'z fikrlarini erkin ifoda etishi, yangi g'oyalar yaratishi va matnlarni ijodiy tarzda qayta ishlashi uchun sharoit yaratishga qaratilgan.

Topshiriq: Berilgan rasmlar asosida "Bo'g'irsoq" ertagini ijodkorligingiz asosida qayta hikoya qilib bering.

"5 barmaq"

Matnni so'zlab berishga o'rgatish metodi ona tili va o'qish savodxonligi darslarida qo'llaniladi. "5 barmaq" metodi bolalarga o'z fikrlarini shakllantirishga yordam beradigan oddiy va samarali usul.

Har bir barmaq takrorlashning muhim elementini anglatadi:

1. Bosh barmaq – kim?

Hikoya qahramonlari yoki ishtirokchilari. Hikoyaning bosh qahramoni kim?

2. Ko'rsatkich barmog'i – nima?

Asosiy voqealar yoki harakatlar.

Voqea nima bo'lgan?

3. O'rta barmaq – qayerda?

Harakat joyi. Voqealar qayerda sodir bo'ladi?

4. To'rtinchi barmaq – qachon?

Vaqt. Voqealar qachon sodir bo'ladi?

5. Kichik barmaq – nima uchun?

Voqealarning sabablari. Nega qahramonlar buni qilishadi?

Qo'llash usuli: Bolalarga har bir barmaqning ma'nosini tushuntiring. O'qish va muhokama qilish uchun matnni tanlang. "5 barmaq" usuli yordamida she'r yoki ertakni qayta aytib berishlarini so'rang. Har bir elementni tasavvur qilish uchun barmoqlaringizni ko'rsating.

Usulni muntazam ravishda mashq qiling va uni qiziqarli o'yinga aylantiring. Ushbu usul tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi, shuningdek, dars jarayoni ni yanada qiziqarli va interaktiv qiladi.

Sayyora YORQULOVA,
Olmaliq shahridagi
14-maktabning boshlang'ich sinf
o'qituvchisi

Mutaxassis minbari

O'zbek tilini raqamlashtirish

XXI asrda insoniyat hayoti butunlay raqamli muhitga ko'cha boshladi. Har bir axborot, tasvir, tovush, matn yoki muloqot shakli raqamlar asosida kodlanib, kompyuter tili – “no” va “bir”lar tizimi orqali ifodalanmoqda. Til bu jarayondan chetda qolishi mumkin emas, chunki u – inson tafakkurining asosiy vositasi, har qanday texnologik tizimning markazida turgan hodisa.

“Raqamli til” nima?

“Raqamli til” deganda tildan raqamli shaklda foydalanish, uni kompyuter algoritmlariga moslashtirish, mashina tomonidan qayta ishlanishini ta'minlash tushuniladi. Demak, raqamli til – til birliklarining raqamli texnologiyalar yordamida qayta ishlab chiqilgan, modelashtirilgan va tizimlashtirilgan shakli.

Raqamli tilning mohiyatini to'liq anglash uchun uni ikki jihatdan qarash lozim: lingvistik va texnologik. *Lingvistik jihatdan raqamli til* – tildagi tabiiy birlik(tovush, qo'shimcha, so'z, gap va matn)larning raqamli kod, fayl, ma'lumotlar bazalariga aylantirilgan ko'rinishi. Masalan, yozma matn Unicode kodlash tizimi orqali, tovush esa WAV yoki MP3 formatidagi raqamli fayllar orqali mavjud bo'ladi. *Texnologik jihatdan raqamli til* esa birliklarning avtomatik tahlil, tanish, sintez va tarjima imkoniyatiga ega algoritmik modelidir. Shuning uchun raqamli til nafaqat elektron shakldagi yozuv, balki kompyuter tushunadigan, qayta ishlay oladigan ma'no(semantika) va tuzilma(struktura) tizimi hisoblanadi.

“Raqamli til” tushunchasini yanada chuqurroq anglash uchun “tilning raqamli mavjudligi” atamasini izohlash zarur. Har bir tildagi hayotiylik belgisi endi uning internet, dastur, ijtimoiy tarmoq, elektron platforma va ma'lumotlar bazalarida qanchalik faol ekanligiga qarab belgilanadi. Masalan, ingliz tili bugun raqamli maydonning deyarli 60 foizini egallagan, arab, xitoy va ispan tillari ham kuchli raqamli mavjudlikka ega. O'zbek tili esa bu yo'lda hali ilk bosqichda: yozuvdagi o'zgarishlar, imlo standartlari va kodlashdagi muvofiqlik masalalari to'liq hal etilmaganligi uni global raqamli tizimlarga integratsiya qilishda to'siq bo'lib qolmoqda.

Tushunchaning yana bir muhim jihat – uning kodlash tizimi. Har bir tilning yozuv tizimi kompyuter tomonidan to'g'ri o'qilishi uchun raqamli kodlash standartiga ega bo'lishi kerak. Masalan, Unicode tizimi o'zbek tili uchun lotin, kirill va hatto arab yozuv variantlarini ham qo'llab-quvvatlaydi. Agar til kodlash tizimida mavjud bo'lmasa, u raqamli maydonda “ko'rinmaydi”. Shuning uchun kodlash masalasi tilning raqamli hayoti uchun nafaqat texnik, balki siyosiy va madaniy ahamiyatga ega. Chunki yozuv kodlari orqali tilning raqamli identifikatsiyasi yaratiladi.

“Raqamli til” tushunchasi semantik tarmoqlanishni ham o'z ichiga oladi. Ya'ni tildagi so'z, atama va grammatik birliklar o'zaro ma'no aloqalari orqali raqamli tarmoqlarda modelashtiriladi. Masalan, “O'zbek WordNet” loyiha-

si yoki “Semantic Web” konsepsiyasi tilning ma'nodosh, zid ma'noli, jinsdosh so'zlarini o'zaro bog'lab, mashina uchun ma'no tarmog'ini yaratadi. Bu esa raqamli tilni faqat yozuv va tovush darajasidagina emas, balki ma'no darajasida raqamlashtirishni ham anglatadi.

Raqamli makondagi tilning yana bir muhim belgisi interaktivligidir. Tabiiy til, odatda, insondan insonga yo'naltirilgan, raqamli til insondan mashinaga yoki mashinadan insonga yo'naltirilgan shakllarni qamrab oladi. Masalan, foydalanuvchi “chatbot” bilan suhbatlashganda inson kabi javob olayotgandek tuyuladi, biroq aslida u raqamli til modeli bilan muloqot qiladi. Shuning uchun raqamli til kommunikatsiyaning yangi shaklini yaratadi, bu shakl inson tafakkuri va algoritmik tafakkur o'rtasidagi dialogdir.

“Raqamli til” konsepsiyasi nafaqat tilshunoslik, balki falsafa, madaniyatshunoslik, semiotika va kognitiv fanlar bilan ham uzviy bog'liq. Chunki raqamli til – belgilar tizimining yangi bosqichi. Insoniyat tarixida belgilar tizimi bir necha bosqichdan o'tgan: og'zaki nutq – yozuv – bosma matn – elektron matn – raqamli belgilar tizimi. Har bir bosqich tilni yangi vositada o'qish, yangicha tushunish imkonini bergan. Bugungi bosqichda raqamli til inson idrokini kengaytiruvchi vositaga aylanmoqda.

Raqamlashtirish qanday kechadi?

Raqamlashtirish jarayoni – tilni zamonaviy texnologik tizimlar bilan uyg'unlashtirishga qaratilgan murakkab va ko'p bosqichli faoliyat. U faqat texnik ish emas, balki lingvistik tafakkurni yangi muhitga ko'chirish, ya'ni tildagi barcha birliklarni raqamli kodlarda qayta ifodalash, mashinalar o'qiy oladigan holatga keltirish demakdir. Raqamlashtirish inson tafakkurining raqamli olamida davom etishi uchun asos yarata-di. Chunki raqamlashtirilgan til zamonaviy kommunikatsiya, sun'iy intellekt(SI) va global axborot tarmoqlarida yashay olmaydi. Raqamlashtirish bir necha bosqichda kechadi.

Birinchi bosqich – yozuvni raqamlashtirish. Har bir tilning yozuv tizimi – o'ziga xos grafik belgilar majmuyi. Bu belgilar kompyuterga tushunarli bo'lishi uchun maxsus kodlash tizimlariga kiritilishi kerak. Masalan, lotin yozuviga asoslangan o'zbek tili uchun Unicode tizimi asosiy standart hisoblanadi. Unicode har bir belgiga betakror raqam(code point) biriktiradi. Bu shuni anglatadiki, “a”, “o”, “g”, “sh” kabi harflar butun dunyodagi har qanday kompyuter tizimi

tomonidan to'g'ri o'qilishi mumkin. Ammo bu oddiy ish emas: yozuvda ishlatiladigan diakritik belgi, apostrof yoki maxsus tovushlar uchun kodlash moslashtirilmagan hollarda raqamli tizim ularni “begona belgilar” sifatida qabul qiladi. Shuning uchun o'zbek yozuvining raqamli standartlashuvi – tilning raqamli mustaqilligi uchun zaruriy shart.

Ikkinchi bosqich – tovushni raqamlashtirish. Tabiiy nutqni raqamli shaklga o'tkazish deganda analog(o'xshash) tovush signallarini raqamli formatga aylantirish nazarda tutiladi. Bunda tovush uzluksiz akustik to'lqinlarning sonli qiymatlar ketma-ketligiga aylantiriladi. Bu jarayon nutqni tanish(Speech-to-Text – STT) va nutq sintezi(Text-to-Speech – TTS) tizimlari uchun asosiy manba hisoblanadi.

Uchinchi bosqich – lug'atlarni raqamlashtirish. O'zbek tilining yuzlab bosma lug'atlari yaratilgan bo'lsa-da, ularning aksariyati elektron shaklda mavjud emas yoki qisman raqamlashtirilgan. Lug'atlarni raqamlashtirish nafaqat so'zlarni elektron formatga o'tkazish, balki ularni ma'lumotlar bazasi sifatida qayta tuzish hamdir. Bunda har bir so'zning ma'nosi, grammatik xususiyatlari, sinonimlari, antonimlari, kontekstlari alohida maydonlarga joylanadi. Shu yo'l bilan avtomatik tahlil va tarjima tizimlari uchun zarur leksik resurslar yaratiladi. Lekin hozircha lug'atlarda morfologik teglash, so'z turkumlarini ajratish, kontekstual misollar kabi ma'lumotlar yetarli darajada mavjud emas. Shuning uchun lug'atlarni raqamlashtirish jarayoni chuqur lingvistik tahlil bilan birga olib borilishi lozim.

To'rtinchi bosqich – korpus yaratish va uni raqamlashtirish. Korpus katta hajmdagi matnlar to'plami sifatida tilning tabiiy qo'llanishini aks ettiradi. Raqamli korpus tilni o'rganish, tahlil qilish, avtomatik tarjima va sun'iy intellekt modellari uchun tayanch manba hisoblanadi. O'zbek tili uchun “Milliy korpus” loyihasi bu boradagi muhim qadamlardan. Unda turli davr va uslublarga oid matnlar, shevalar, ommaviy axborot vositalari tili, adabiy asarlar, ilmiy matnlar jamlanadi. Korpusdagi har bir matn annotatsiyalanadi, ya'ni grammatik, morfologik, sintaktik va semantik jihatdan belgilab chiqiladi. Bu raqamlashtirishning intellektual bosqichi, tildagi birliklar o'rtasidagi bog'lanishlar sun'iy

intellekt algoritmlariga o'rgatiladi. Korpus bilan bir qatorda fonetik va nutq korpuslari ham yaratiladi. Masalan, neyron modellar STT tizimlarining aniqligini oshiradi. Bu raqamlashtirish jarayonining sifatini belgilaydi: qanchalik ko'p va xilma-xil ma'lumot raqamlashtirilsa, SI tizimi shunchalik mukammal bo'ladi. Shuning uchun raqamlashtirish faqat yozma matnlar bilan cheklanmasligi, balki og'zaki nutq, so'zlashuv, sheva va lahlarni ham qamrab olishi zarur.

Beshinchi bosqich – SI integratsiyasi. Bu bosqichda til raqamli shaklda nafaqat saqlanadi, balki “o'ylay boshlaydi”. Ya'ni SI tizimlari til ma'lumotlarini o'zlashtirib, o'ziga xos til modeli (language model)ni yaratadi. Masalan, ChatGPT yoki Gemini kabi tizimlar millionlab matnlardan o'rganib, so'zlar o'rtasidagi ma'no aloqalarini tahlil qiladi, yangi matnlar tuza oladi, muloqot qiladi. O'zbek tili ham bunday modellar uchun maxsus tayyorlangan korpus, tokenizatsiya qoidalari, lemmatizatsiya algoritmlari va morfologik tahlil mexanizmlarini talab qiladi. Aks holda, model tildagi tabiiy ifoda uslublarini to'liq anglay olmaydi. SI integratsiyasi tilni raqamli ekotizimning faol a'zosiga aylantiradi. Masalan, o'zbek tilida ishlovchi chatbot, virtual yordamchi va ovoqli tarjimonlar raqamlashtirilgan til resurslariga asoslanadi. SI integratsiyasi orqali til sun'iy ongning bir qismiga aylanadi, ya'ni u endi faqat odamlar emas, mashinalar tomonidan ham tushuniladi, ishlatiladi va qayta ishlab chiqiladi. Bu esa tilning global raqamli tizimlarda ishtirokini kafolatlaydi.

Raqamli hayot qurollari

“Raqamli tilda muloqot” deganda insonning kundalik hayoti, muloqoti, fikrlashi va ijodi raqamli vositalar orqali amalga oshayotgan holat tushuniladi. Bu tushuncha tildan faqat aloqa vositasi sifatida emas, raqamli muhitda fikrlash, so'zlash va ifoda topish jarayoni sifatida foydalanishni ham bildiradi. Inson tildan asosan og'zaki yoki yozma shaklda foydalanib kelgan bo'lsa, bugun til SI, virtual yordamchilar, chat platformalari, avtomatik tarjimonlar, ovoqli buyruqlar tizimlari orqali yashamoqda. Bunday muhitdagi “raqamli makonda yashash” yangi madaniy, ijtimoiy va texnologik hodisadir.

(Davomi 8–9-betlarda.)

O'zbek tilini raqamlashtirish

(Davomi. Boshi 7-betda.)

Raqamli olamda yashashning asosiy belgisi inson va mashina o'rtasidagi muloqotning tabiiylashuvidir. Masalan, foydalanuvchi “Siri, ertangi ob-havoni ay” yoki “Hey Google, musiqa qo'y” deganida raqamli vosita bilan tabiiy tilda muloqot qiladi. Mashina esa uning tilini tanib, semantik tahlil qiladi, amaliy harakatni bajaradi. Bu jarayon orqasida millionlab kod, neyron tarmoq, til modellari va semantik algoritmlar yotadi. Lekin foydalanuvchi uchun bo' oddiy so'zlashuv shaklida kechadi. Demak, raqamli makonda yashash SI tildagi tabiiyligni o'zlashtira boshlagan bosqichdir. Raqamli hayot vositalari nimalar, degan savol tug'iladi. Quyida raqamli hayotning eng muhim komponentlariga to'xtalamiz.

Chatbot – foydalanuvchi bilan yozma yoki og'zaki tilda muloqot qiladigan dasturiy tizim. Bugungi kunda har bir sohada chatbot mavjud: bank xizmatlari, tibbiyot, ta'lim, onlayn do'konlar, davlat xizmatlari va hatto shaxsiy psixologik maslahat tizimlarida ham. Ularning barchasi inson bilan “til” orqali muloqot qiladi. Raqamli tilda yashayotgan foydalanuvchi uchun chatbot yangi turdagi suhbatdosh, zamonaviy ijtimoiy aloqadir. O'zbek tilida ham bunday chatbotlar shakllanmoqda: masalan, “UzAsistent”, “Davlat xizmatlari boti”, “Onlayn tarjimon boti” kabi dasturlar foydalanuvchiga o'z ona tilida muloqot imkonini beradi. Ammo bu tizimlarning samaradorligi o'zbek tilining raqamli resurslari va sintaktik modellari bog'liq. *Virtual yordamchilar* foydalanuvchini nutqini tanib, amaliy vazifalarni bajaradi. Ular ta'limni boshqarish, xabar yuborish, musiqa ijro etish, ma'lumot qidirish kabi ishlarni til orqali bajaradi. Virtual yordamchilar tilning raqamli mavjudligiga bog'liq: agar til ovozi tanish va sintez tizimlarida mavjud bo'lmasa, foydalanuvchi bu hayotda qurolsiz bo'lib qoladi. Masalan, ingliz, ispan, xitoy, nemis tillari to'liq integratsiyalashgan bo'lsa, o'zbek tili bu tizimlarga endigina kiritilmoqda. Shuning uchun “raqamli makonda yashash” uchun o'zbek tilini virtual yordamchilar bilan uyg'unlashtirish strategik vazifadir.

Avtomatik tarjima tizimlari. Bugungi kunda tilning raqamli mavjudligi ko'p jihatdan uning tarjima tizimlarida qamrab olinganlik darajasiga bog'liq. Google Translate, DeepL, Bing Translate kabi tizimlar raqamli dunyoning universal kommunikatsiya vositalaridir. Bu tizimlar har bir tildan millionlab matnlarni o'rganadi va so'zlar o'rtasidagi semantik munosabatlarni modellashtiradi. O'zbek tili ham bu tizimlarga kiritilgan, lekin ba'zi xatoliklar mavjud: ba'zan so'z tartibi, morfologik shakllar yoki sinonimik qatlam noto'g'ri talqin qilinadi. Bu kamchiliklar raqamli korpusning yetarlicha boy emasligidan dalolat beradi. Demak, raqamli makonda yashash uchun o'zbek tili avtomatik tarjima tizimlarida doimiy takomillashtiriluvchi modelga ega bo'lishi kerak.

Raqamli lug'atlar faqat so'z ma'nosini beruvchi vosita emas, balki foydalanuvchining kontekstdagi fikrlashini o'rga-

tuvchi interaktiv tizim hamdir. Masalan, “Oxford Dictionary Online” yoki “Merriam-Webster Digital” platformalari foydalanuvchiga so'zning talaffuzi, qo'llanish chastotasi, misollar, hatto video shaklida tushuntirish beradi. O'zbek tilida ayrim elektron lug'atlar mavjud. Ammo raqamli makonda yashash uchun bu lug'atlar nafaqat qidiruvga, balki SI bilan interaktiv o'zaro ta'sirga ham ega bo'lishi zarur. Masalan, foydalanuvchi so'z kiritsa, tizim unga sinonim, kontekst, tarjima va talaffuz variantlarini ham taklif etishi kerak. Shu tarzda raqamli lug'at “o'qituvchi” va “hamroh” rolini bajaradi.

Ovozli interfeyslar foydalanuvchining raqamli dunyo bilan ovoz orqali muloqot qilish imkoniyatini beradi. Masalan, avtomobilda navigatsiya tizimi, uyda “aqlli” qurilmalar yoki telefon yordamchisi bilan muloqot qilishda til vositasi ovozga asoslanadi. Ovozli interfeysda nutqning aniqligi, urg'u, intonatsiya, lahja, tezlik kabi jihatlar juda muhim. O'zbek tili uchun ovozli interfeyslarni yaratish jarayoni endigina boshlangan. Bu tizimlar uchun o'zbekcha nutq korpuslari, urg'u modellari va talaffuz bazalari zarur. Ovozli interfeyslar inson uchun tilni jismoniy vositadan raqamli vositaga aylantiradi, ya'ni so'zlar tugma yoki matndan ustun bo'ladi.

Raqamli olamda yashash, shuningdek, ijtimoiy tafakkur va madaniyat shakllarini ham o'zgartiradi. Oldin til ijtimoiy aloqa uchun vosita bo'lgan bo'lsa, endi raqamli identifikatsiya belgisi sifatida ishlaydi. Foydalanuvchining onlayn profili, xabar yozish uslubi, emoji ishlatish tezligi, hatto imlo odatlari ham “raqamli shaxsiyati”ni ifodalaydi. Bu hol tilshunoslikning yangi yo'nalishlari – *kiberlingvistika* va *diskurs tahlilining* raqamli variantlarini yuzaga keltirdi. Inson endi tilda emas, til orqali raqamli olamda mavjud bo'ladi. Shuningdek, raqamli makonda yashash madaniy o'zgarishlarni ham yuzaga keltirmoqda. Avvallari til, asosan, milliy doirada shakllanar edi, endi global tarmoq orqali boshqa tillar bilan har kuni aloqada bo'ladi. O'zbek tilida “onlayn”, “kontent”, “like”, “stream”, “post”, “heshteg”, “chat”, “bot”, “SI” kabi so'zlarning keng tarqalishi bu jarayonning belgilaridir.

Raqamli dunyoda bo'lish faqat til texnologiyalaridan foydalanish emas, balki raqamli tafakkur madaniyatini egallash hamdir. Talaba, o'qituvchi, jurnalist va dasturchilar tilning raqamli imkoniyatlaridan samarali foydalanishni o'rganishlari zarur. Raqamli tilda yozish, fikrni aniqlik bilan ifodalash, semantik optimizatsiya, kalit so'zlardan to'g'ri foydalanish, mantiqiy bog'lanishlarni yaratish raqamli makonda yashash madaniyatining tarkibiy qismlaridir. Shuningdek, bu madaniy o'qish va o'rganish shakllarini ham o'zgartirmoqda. Masalan, talabalar darslikni PDF yoki e-book formatida o'qiydi, avtomatik test tizimlarida o'z bilimini sinaydi. Bular raqamli til orqali o'rganish deyiladi. Til bu jarayonlarda nafaqat o'quv vositasi, balki raqamli o'qituvchi vazifasini ham bajaradi.

Raqamli olamda hayot kechirish milliy va global tafakkur o'rtasidagi yangi muvozanatni topish demakdir. O'zbek tili uchun

bu jarayon alohida ahamiyatga ega, chunki u endigina raqamli hayotga kirib kelayotir. Har bir raqamli foydalanuvchi, o'qituvchi, olim tildan raqamli platformalarda foydalanar ekan, aslida uning raqamli hayotini davom ettiruvchi agentga aylanadi.

Raqamli makonda yashash yangi turdagi mustaqillik deyish mumkin. Agar til o'z ovozini raqamli dunyoda eshittira olsa, millatning o'zligini saqlagan bo'ladi. Aks holda, tilning mavjudligi cheklanadi. Shuning uchun raqamli makonda yashash nafaqat texnologik, balki ma'naviy zaruratdir. Chunki raqamli makonda yashash zamonaviy insonning hayot shakli, millatning raqamli hayotdagi ruhi va madaniyatining davomiyligi hamdir.

Raqamli dunyoda milliy xavfsizlik muammosi

Bugungi kunda millatning mavjudligi faqat jo'g'rofiy hudud yoki demografik miqdor bilan emas, balki raqamli maydondagi izlari bilan ham o'lanmoqda. Har bir xalqning tili, madaniyati, qadriyatlari raqamli tizimlarda qanchalik faol aks etsa, uning global axborot makonidagi mavqeyi shunchalik mustahkam bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan, tilning raqamli mavjudligi milliy xavfsizlikning yangi ko'rinishiga aylandi desak, mubolag'a bo'lmaydi. Chunki raqamlashmagan til – tinglanmaydigan, tanilmaydigan, ko'rinmaydigan til. U mavjud bo'lishni davom ettirsa ham, global kommunikatsiya tarmoqlarida mavjud bo'lmay qoladi. Bunday holat milliy identifikatsiyaning eng zaif nuqtasiga aylanadi.

Raqamli mavjudlik deganda tilning axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, SI tizimlari, internetdagi platformalar, dastur va raqamli arxivlarda faol ishlatilish darajasi tushuniladi. Masalan, ingliz tili global raqamli dunyoning 60–70 foizini egallagan, xitoy tili 15 foiz atrofida, rus, ispan, fransuz tillari esa millionlab raqamli manbalarga ega. O'zbek tili bu borada juda orqada. Bu, bir tomondan, tilni raqamlashtirish bosqichining kechikayotganidan, ikkinchi tomondan esa raqamli siyosatning yetarlicha tizimlashtirilmaganidan dalolat beradi.

“Milliy xavfsizlik” tushunchasi ko'proq siyosiy, harbiy yoki iqtisodiy kontekstda qo'llangan bo'lsa, XXI asrda bu soha raqamli madaniyat va til siyosati bilan bevosita bog'lanib ketadi. Chunki raqamli dunyoda kimning tili bo'lmasa, mavjudligi ham tan olinmaydi. Masalan, til Google Translateda yo'q bo'lsa, u xalqaro muloqotdan chetda qoladi; Wikipedia maqolalari kam bo'lsa, u ilmiy bilish jarayonidan uziladi; SI tizimlarida ifodalangan bo'lsa, tildagi tafakkur modelini texnologiyalar davom ettira olmaydi. Shuning uchun tilning raqamli mavjudligi milliy xavfsizlikning madaniy fronti deyish mumkin.

Raqamli makonda mavjudlikni ta'minlash uchun, avvalo, tilning texnologik modelini yaratish zarurligi aytiladi. Bunda tildagi fonetik, morfologik, sintaktik va semantik qatlamlar algoritmik shaklda ifodalangani. Bu model asosida avtomatik tarjima tizimlari, nutqni tanish va sintez

qilish dasturlari, chatbot, raqamli lug'at, intellektual qidiruv mexanizmlari yaratiladi. Til texnologik modelga ega bo'lmasa, raqamli maydonda sun'iy tarjima yoki “begona” interfeyslar orqali namoyon bo'ladi. Bu milliy tafakkur buzilishiga, tilning o'z kontekstidan uzilishiga olib keladi. Masalan, o'zbekcha matnning inglizcha model asosida ishlovchi SI tarjima qilsa, u o'zbek madaniy kontekstini yo'qotadi. “Ko'ngil” so'zi “heart”, “ruh” so'zi “soul”, “taqdir” so'zi “fate” deb tarjima qilinadi, lekin ularning orqasidagi ma'noviy farq – o'zbek tafakkurining nozik ohanglari yo'qoladi. Shuning uchun raqamli mavjudlik faqat texnologik masala emas, balki milliy semantika va ma'naviyatni saqlash masalasi hamdir.

Raqamli mavjudlikning yana bir jihat – tarmoqdagi axborot muvozanati. Internetda har bir tilda qancha maqola, blog, yangilik, ilmiy-tadqiqot, audio-video kontent mavjudligi uning global nufuzini belgilaydi. O'zbek tili uchun bu borada o'sish yo'q emas. O'zbekcha Vikipediya 300 mingdan ortiq maqolaga ega, YouTube'da o'zbekcha kanal soni ortayotir, ijtimoiy tarmoqlarda o'zbek tilida kontent ishlab chiqaruvchilar ko'paymoqda. Ammo bu jarayonlar hali tizimli milliy strategiya darajasiga ko'tarilmagan. Tilning raqamli xavfsizligi uchun bu jarayon davlat siyosati, ta'lim, OAV va ilmiy sohalar bilan uzviy bog'lanishi lozim.

Milliy xavfsizlikning tilga oid raqamli omillarini quyidagicha izohlash mumkin:

- *axborot xavfsizligi.* Til raqamli muhitda o'z ifodasini yo'qotsa, boshqa tillar uni “bosib oladi”, bu ma'lumotlarning begona semantika orqali tarqalishiga olib keladi;
- *madaniy xavfsizlik.* Raqamli kontentda milliy qadriyatlar ifodalanganmasa, madaniy o'zlik zaiflashadi;
- *til mustaqilligi.* Texnologik tizimlar boshqa tillar asosida ishlasa, o'zbek tili ularga qaram bo'lib qoladi;
- *axborot suvereniteti.* Til o'zining raqamli ma'lumotlar bazasiga ega bo'lsa, millat o'z raqamli tafakkurining sohibi sifatida yashaydi.

Xullas, raqamli mavjudlik va milliy xavfsizlikning o'zaro bog'liqligi shunday iboratki, til raqamli muhitda o'z ovozini saqlamasa, millatning ovozi global tarmoqda yo'qoladi. Har bir SI modeli, ovozi yordamchi yoki tarjima ma'nosini aslida madaniy vakillik vositasidir. U qaysi tilda ko'proq o'qitilsa, o'sha xalqning tafakkuri global algoritmik ongga ko'proq singadi. Shuning uchun o'zbek tili uchun raqamli mavjudlik masalasi milliy ongning kelajagini belgilovchi mezonaga aylanmoqda.

Raqamli xavfsizlikni ta'minlash bir necha bosqichdan iborat. *Birinchi qadam* – milliy raqamli infratuzilmani yaratish, *ikkinchi qadam* – ta'lim va ilmiy tadqiqotlarni raqamli til siyosati bilan uyg'unlashtirish, *uchinchi qadam* – davlat siyosatida raqamli tili milliy qadriyat sifatida e'tirof etishdir. Bu tilning raqamli platformalarda qo'llanishini rag'batlantiruvchi qonunlar, grantlar, raqamli dasturlar yaratilishi kerak deganidir. Masalan, davlat organlari,

ta'lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari, mobil operatorlar o'z xizmatlarini o'zbek tilida raqamli shaklda taqdim etishga majbur bo'lishi lozim. Bu nafaqat til siyosati, balki vatandoshlik g'ururini ham mustahkamlaydi – foydalanuvchi o'z tili bilan raqamli muhitda erkin ishlay olsa, o'zligini his qiladi.

Muhokama qilinayotgan masalada madaniy diplomatiya ham muhim o'rin tutadi. Agar bir xalq tili orqali dunyoga taniladi. Har o'zbek tili raqamli platformalarda faol bo'lsa, o'zbek madaniyati ham global miqyosda e'tirof etiladi. Masalan, Turkiya “Digital Turkish” dasturi orqali turk tilidagi kontentni YouTube, Netflix, Spotify va boshqa platformalarda keng yoyib boradi. Natijada turk seriallari, musiqa va adabiyoti dunyoda ommalashdi. Bu o'zbek tili uchun ham raqamli madaniy eksport strategiyasi ishlab chiqilishi lozimligini anglatadi.

Raqamli mavjudlikning yana bir himoya mexanizmi – SI etikasi. Agar SI modellar faqat yirik tillar asosida o'qitilsa, ular kichik tillarni “e'tiborsiz” qoldiradi. Bu hodisani “algoritmik assimetriya” deb atash mumkin. Masalan, ingliz tilida yaratilgan model o'zbekcha so'zlardagi konnotatsiyani tushunmasa, noto'g'ri tarjima yoki semantik xatoliklar yuzaga keladi. Bu bilan tilning ma'noviy qatlamiga putur yetadi. Shu bois o'zbek tili uchun maxsus SI etikasi va milliy korpus siyosati zarur.

Raqamli makonda mavjudlik va milliy xavfsizlikning uzviy aloqasi milliy identitetni raqamli makonda qayta qurish bilan ham bog'liq. Endilikda har bir millat o'z tarixi, madaniyati, ilm-fanini raqamli formatda qayta yozmoqda. Agar o'zbek tili bu jarayonda faol bo'lmasa, boshqa tillar uning tarixini o'z nuqtayi nazari bilan taqdim etadi. Masalan, tilimizdagi atama, toponim va tarixiy nomlar xorijiy manbalarda o'zgartirilgan shaklda kiritilmoqda deylik. Bu kolonializmning yangi – raqamli ko'rinishidir. Shuning uchun o'zbek tili raqamli tarixiy resurslarni yaratish orqali o'z tarixini o'zi yozmog'i kerak.

Raqamlilikni mustahkamlashda jamiyatning til madaniyati katta ahamiyatga ega. Odamlar internetda o'zbek tilida yozsa, o'zbekcha sahifalar ochsa, kontent yaratishga hissa qo'shsa, bu milliy raqamli mustaqillikka xizmat qiladi. Shuning uchun vatandoshlar o'zbek tilida tvit yozish, maqola chop etish, blog yuritish, videokontent yaratish orqali milliy xavfsizlikning faol ishtirokchisiga aylanadi.

Raqamli mavjudlikni saqlash va kuchaytirish til siyosatining yangi bosqichidir. Endi grammatikani o'rgatish yoki imloni me'yorga keltirish bilan cheklanib bo'lmaydi – tilni texnologik hayotga tayyorlash zarur. O'zbek tili uchun kodlash, lemmatizatsiya, tokenizatsiya, korpus tahlili, sintaktik model, semantik tarmoq, fonetik bazalar yaratilishi kerak. Har biri milliy mavjudlik va xavfsizlikning texnik ustuni maqomiga ega.

Baxtiyor MENGLIYEV,
filologiya fanlari doktori,
Toshkent Amaliy fanlar universiteti tadqiqotchi-professori

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 33-yilligiga

O'zbekiston Respublikasining davlat tili o'zbek tilidir. O'zbekiston Respublikasi o'z hududida istiqomat qiluvchi millat va elatlarning tillari, urf-odatlari va an'analari hurmat qilinishini ta'minlaydi, ularning rivojlanishi uchun sharoit yaratadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 4-modda

Mahmud Koshg'ariy “Devonu lug'otit turk” asarida yoza-di: “Men bu kitobni maxsus alifbe tartibida hikmatli so'zlar, saj'lar, maqollar, qo'shiqlar, rajaz va vasi deb atalgan adabiy parchalar bilan bezadim... Men iste'moldagi so'zlarnigina berdim, iste'moldan chiqqanlarini tashladim... So'ngra men har bir qabilaga mansub so'zlarning yasali shusiyatlarini va qanday qo'llanishini qisqacha izohlab ko'rsatish uchun alohi-

Turkistondagi jadidchilik harakati yo'lbo'shchisi Mahmudxo'ja Behbudiy millatning taraqqiy topishi uchun bir emas, bir necha til bilishni shart deb hisoblagandi. U 1913-yili “Oyina” jurnalida e'lon qilingan “Ikki emas, to'rt til lozim” sarlavhali maqolasida o'zbek, tojik, arab, rus va hatto biror ovruv tili, masalan, fransuz tilini bilish shart deydi. Bu so'zlar bugun ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Ona tili – tafakkur va ma'navi-

Tilning qudrati – millatning shuhrati

da yo'l tutdim. Bu misol tariqasida turklarning tilida qo'llanilib kelgan she'rilaridan, shodlik va motam kunlarida qo'llanadigan hikmatli so'zlardan, maqollaridan keltirdim”. Bu fikr bugungi kun uchun ham nihoyatda dolzarb. Xalqimiz muloqot jarayonida foydalanadigan lahja va shevalar tilimiz nechog'lik boy va go'zal ekanligini ko'rsatadi. Adabiy tilda muloqot qilish, yozish bahonasida lahja va shevalarimizdan uzoqlashaymiz o'zimiz qandaydir sun'iy cheklavl o'rnatganmiz. Muloqot jarayonida shevalardan foydalanish tilimizning boyligini oshirish bilan birga, uning jozibadorligini, go'zalligini ta'minlaydi.

“Til – shuncha sharafi bilan nutqning qurolidir. Agar nutq noma'qul bo'lib chiqsa – tilning ofatidir”, deydi bobomiz Alisher Navoiy. O'z davrida arab tiliga Ollohning muqaddas kalomi – Qur'oni karim bitilgan ilm tili, fors-tojik tiliga badiiy adabiyot tili sifatida qaralib, (turk) o'zbek tilini faqatgina harbiy tili deya kamsitadiganlariga qarshi hazrat Navoiy “Muhokamat ul-lug'atayn” asarini bitib, tilimizning go'zal va betakror, juda boy va ko'lamdor ekanini isbotlab berdi.

Navoiy bu bilan tilimizning badiiy, falsafiy, ma'naviy qudratini ko'rsatdi. O'zbek tili dunyodagi eng qadimiy va boy tillardan biri ekanligini isbotladi. Bu til asrlar davomida Mahmud Koshg'ariy, Ahmad Yassaviy, Lurfiy, Sakkokiy, Sayfi Saroyi, Durbek, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Rahimbobo Mashrab, So'fi Ollohyor, Ogahiy, Muqumiyy, Furqat kabi buyuk siymolarning so'z dargohiga aylangan.

Til – davlatning mustaqillik belgisi, milliy o'zlikni himoya qiluvchi qalqondir. Har bir mustaqil mamlakatning, ozod xalqning o'z tili bo'lishi, unda qonun, fan, ta'lim, madaniyat sohalarida muloqot qilinishi suverenitetning ramzi hisoblanadi. Til millat birligini ta'minlovchi buyuk ne'mat ekanligini ajdodlarimiz juda yaxshi bilishgan. Bobomiz Alisher Navoiy ta'kidlaganidek:

*Chunki toptim ul kalom ichra kamol,
Turk alfozi bila surdum maqol...
Turk nazmida chu men tortib qalam,
Ayladim ul mamlakatni yakqalam...*

O'zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi qonuni aynan mana shu yo'lda tarixiy ahamiyatga ega, muhim hujjat bo'lgani bois biz uchun qadrlidir. Bugun tilimizda davlat boshqaruvi, diplomatiya, ta'lim, fan, texnika, axborot texnologiyalari va ommaviy axborot sohalarida faol rivojlanmoqda. O'zbek tilining xalqaro nufuzini oshirish, uni ilm-fan, texnologiyalar tili sifatida mustahkamlash borasida tizimli ishlar olib borilmoqda. Shu bilan birga xorijiy tillarni o'rganishga ham juda katta e'tibor berilmoqda.

Bahodir XOLIQOV,
Samarqand davlat chet tillari instituti rektori,
professor

Sinab ko'ring

So'z tuzishni o'rganamiz

(Boshlang'ich sinf Ona tili darslarida qo'llash uchun)

“So'z turkumlari” o'yini 3-, 4-sinf o'quvchilariga mo'ljallangan bo'lib, unda o'quvchilar so'z turkumlariga qarab harakat qiladi. Masalan, o'qituvchi ot so'z turkumiga oid so'z aytsa, o'quvchilar hech qanday harakat qilmaydi. Sifat so'z turkumiga oid so'z aytsa, o'ng qo'lini, son so'z turkumiga oid so'z aytsa, chap qo'lini ko'taradi. Fe'l so'z turkumiga oid so'z aytsa, o'rnidan turishlari kerak bo'ladi. Bu o'yin orqali o'quvchilar tezkorlikka o'rganadi.

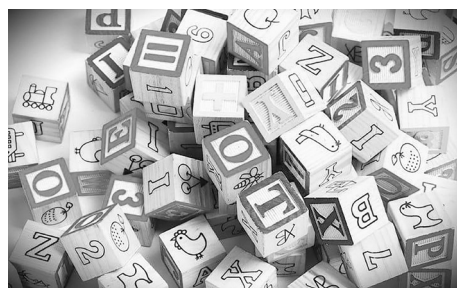
“Bilag'onmiz” o'yini orqali o'quvchilarning so'z boyligi, gap tuzish mahorati oshadi. Bu o'yinni 1-, 2-sinf darslarida qo'llash mumkin.

O'quvchilar 3 guruhga bo'linadi, o'qituvchi har bir o'quvchining qo'lga turli xil rasmlardan birini beradi. O'quvchilar rasmning qaysi harfdan boshlanishi-yu nomini aytib, shu so'z qatnashgan gap tuzadi. Rangi, foydali va zararli tomonlari haqida ma'lumot beradi. Qaysi guruh o'quvchilari ko'proq ma'lumot aytsa, o'sha guruh g'olib bo'ladi.

“So'z tuzing” o'yini. Bunda o'quvchilar harflarni va shu harflardan so'zlar hosil qilishni o'rganadi. Ayniqsa, so'zlar

ni o'qishga qiyalayotgan o'quvchilarning qiziqishi ortib, harflarni mukammal o'rganadi. O'qituvchi oq qog'ozga harflarni chalkashtirgan holda yozib doskaga iladi. O'quvchilar ketma-ket yoki jamoa bo'lib harflarni qatnashtirib so'zlar tuzadi. Qaysi guruh ko'proq so'z tuzsa g'olib bo'ladi.

“Men nimani o'yladim?” o'yini o'quvchilarning tasavvurini kengaytiradi, mavzu yuzasidan so'zlarni o'rganishiga yordam beradi. O'qituvchi mavzuga oid bir so'z o'ylaydi va shu so'zni ta'riflovchi so'zlarni ayta boshlaydi. O'quvchilar o'qituvchi o'ylagan so'zni topishi lozim. Masalan, o'qituv-

chi sifat turkumiga oid so'z o'ylasa, o'quvchilar qora, yaxshi, shirin, qanday... so'zlarini ketma-ket aytadi. Ular qaysi so'zga kelganda o'qituvchi o'ylagan so'zni topishsa, shu yerda o'yin to'xtatilib, o'qituvchi g'olib o'quvchini rag'batlantiradi.

“Maqsad sari bir qadam” o'yini orqali mavzuni mustahkamlash, o'quvchilar nimani o'rganaganini aniqlash va kamchiliklarini to'ldirish mumkin. O'qituvchi mavzuga oid ko'rgazmani doskaga osadi va har guruhdan 3 yoki 4 ta o'quvchi chiqib berilgan jadvalni to'ldirishadi. Qaysi guruh birinchi bo'lib to'ldirsa g'olib bo'ladi. Jadvalni qanday tuzish ustozning mahorati va ijodkorligiga bog'liq.

“Tezkor savol-javob” o'yini. Tez-tez takrorlanib turadigan bunday savol-javob natijasida qoidalar o'quvchilar ongiga mukammal singadi va yodidan

Mavzu: Gap va uning turlari

1

2

3

4

5

chiqmaydi. Savollarni qanchalik foydali va qiziqarli tuzish ustozning mahoratiga bog'liq. O'qituvchi savollarni tez-tez o'qiydi, o'quvchilar ham butun diqqatini qaratib tez javob berishi lozim. O'quvchilar rag'batlantirib boriladi.

Namunaviy savollar:

1. O'zbek tilida nechta undosh tovush bor?
2. Nechta jarangli undoshning jarangsiz jufti bor?
3. Gapning nechta turi bor?
4. Tinish belgilariga 5 ta misol keltiring.
5. Undov belgisi qaysi gap turi oxiriga qo'yiladi?

Vazira SOLAYEVA,
Xonqa tumanidagi 38-maktabning
boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Sinab ko'ring

“Aukcion” so'zi lotinchadan olingan bo'lib, kimoshdi savdo bozori, mahsulotni talabgor xaridorga sotish degan ma'noni bildiradi. Bunda mahsulot narxi kimo'zarga baholanadi va eng yuqori narx belgilagan talabgorga sotiladi.

“LINGVISTIK AUKSION”

Ushbu “Lingvistik aukcion” metodida o'quvchilar uchun aukcionga qandaydir sovg'a qo'yiladi. Bu sovg'ani olish uchun esa biron so'z yoki mavzu tanlanadi. Sovg'aga talabgor o'quvchilar ushbu so'z yordamida gap tuzishlari yoki mavzuga oid atamalarini sanashlari kerak, faqat oldingi tuzilgan gapga qo'shib yoki oldingi aytilgan atamalarini ham takrorlab, keyin o'zinikini qo'shishi lozim.

Namuna:

Sovg'a: “5” baho va badiiy asar.

Tanlangan so'z: kitob.

1-o'quvchi: kitob – xazina.

2-o'quvchi: kitob – xazina va do'st.

3-o'quvchi: badiiy kitoblar – xazina va do'st.

Har bitta o'quvchi shu tarzda davom ettiraveradi. Eng ko'p so'zdan foydalanib gap tuzgan va xatosiz aytgan o'quvchi aukcion g'olibiga aylanadi. Bu shakl sintaksis va morfologiya, fonetika kabi bo'limlarni o'qitishda qulay hisoblanadi.

2-shakl

Sovg'a: “5” baho va badiiy asar.

Mavzu: Fonetika.

1-o'quvchi: tovush.

2-o'quvchi: tovush, harf.

3-o'quvchi: tovush, harf, nutq a'zosi.

4-o'quvchi: tovush, harf, nutq a'zosi, talaffuz.

Ushbu shaklda ham eng ko'p atamaning ketma-ketligini buzmasdan sanagan o'quvchi g'olib bo'ladi.

Yulduz RAHIMBOYEVA,
Xonqa tumanidagi 25-maktabning ona tili
va adabiyot fani o'qituvchisi

Ta'kid

CHALA DONISH BILAG'ONIYNING

KUNDALIGIDAN BIR NECHA SAHIFA

“2021-yil 10-sentabr. Bir do'stim “Rus tilini savsem bilmayman!” desam ham padxod qilib qo'yarda-qo'ymay Moskva shahriga olib ketdi (bir tomondan kirpich zavodga guruhchi bo'lib ishlash jonimga tekkani edi). Moskva vobshem zo'r shahar ekan.

2021-yil 15-oktabr. Bugun abedgacha shahar aylandik, parklarga bordik. Qizlarni ko'rsangiz kak kukla deysiz. Do'stim bilan qaysidir vokzal yonidagi aptekadan o'tib, maslo zavod tomonga qayrilib, birinchi pavorotdagi astanovkadan tushdik. Bir kafeda abed qildik. Moykaning yonidan taksiga chiqib kirpichni zavodga bordik. U yerdagilar vxadnoydan keyin kelishimizni aytishdi. Ba'zilar yo pititsa fabrika, yo miyasokombinatga ishga kirishimizni tavsiya qilishdi.

2021-yil 9-noyabr. Bugun davleniyam oshdi. “Skoriy pomish chaqiringlar!” desam o'rtog'larim bitta medsestra topib keldi, u ukol qildi ketdi.

2021-yil 5-dekabr. Moskvalliklar ham chistiyo'zbek ekan, magazinga kirib pichina, bulochka, maslo, kolbasa, tamat so'rasam, o'zbekchani tushunganidan darrov olib berdi. Hatto kartoshka, pomidor, grechka, perelevka, chesnok kabi so'zlarni ham tushunishar ekan. Ular ruchkani ruchka, obshetetradni obshetetrad, marojneni marojne deyisharkan, xuddi o'zimizday.

Havo sovuqligidan nastroyenam tushib ketdi. Keyin bozorga borib “Shapka, perchatka bering” desam, olib beryapti. Ular ham xuddi o'zimizday “skorpomich, moyka, taksi, avtozapravka” der-

kan. O'zbek tilini vobshem zo'r bilar ekan. Faqat bitta so'zni xato aytarkan: choyni chay deyisharkan. Ular shuni ham o'rgansa, qolgan so'zlarining o'zbekchadan farqi yo'q ekan. Aytдим, nima uchun hamma Rossiyaga boradi?! Gap buyoqda ekan-da!”

Bu kundalikni o'qib, kulishingni ham, yig'lashingni ham bilmaysan. Bir vaqtlar ijtimoiy tarmoqlardan birida o'qigan xabarim yodimga tushdi. Bir kishi yozadi: “Mustaqillikdan keyin bir rus hamkasbim Rossiyaga ketmoqchi bo'ldi. “Shu yerda qolib ishingni davom ettir” desam, “Bizlarning bu yerda qiladigan ishimiz qolmadi. Milliy tilimizni chalasavod qildik, ba'zi xotin-qizlarni yarim-yalang'och qildik. Nikoh to'ylarini ham xristianchasiga aylantirdik, ko'chalar, ba'zi davlat muassasalari, maishiy xizmat ko'rsatish joylari, maktablar nomlarini ruschaga aylantirdik. Ko'pchilikning qalbidan milliy g'urur, oriyat kabi qadriyatlarni chiqarib bo'ldik. Endi o'zimizdan chiqqan avlodlar ishimizni davom ettiradi”.

Mayli, hajviya o'z yo'lga. Lekin milliy tilimizning bugungi qadri haqida o'ylash vaqti kelmadimikan? Rus tilini hurmat qilaman, uni kamsitmoqchi emasman. Jadid bobolarimiz ham uch-to'rtta tilni bilgan va yoshlarni ham chet tillarini o'rganishga da'vat qilgan. Biroq til o'rganish milliy tilimizni qadrsizlantirish hisobiga bo'lmasligi kerak.

Po'lat MANSUR

Soʻz tarixi – oʻz tariximiz

Toponimik merosni oʻrganish orqali milliy oʻzlikni anglash

Har bir xalqning tarixi, madaniyati va milliy oʻzligini aks ettiruvchi eng muhim manbalardan biri – bu joy nomlaridir. Togʻ-toshlar, daryo va koʻllar, shahar va qishloqlar nomlari, yaʼni toponimlar, nafaqat geografik belgilovchi elementlar, balki oʻtmishdan kelayotgan boy maʼnaviy xazinamizdir. Ular avlodlar xotirasi, yashash tarzi, urf-odatlar va dunyoqarashini oʻzida mujassam etgan noyob madaniy meros hisoblanadi. Har bir toponim oʻziga xos tarixiy voqea, xalqning qadimiy eʼtiqodi, tabiat bilan munosabatlari yoki ijtimoiy hayotining muhim jihatlarini aks ettiradi. Ularni oʻrganish orqali biz oʻz tariximiz, ona tilimiz va madaniyatimizni yanada yaxshiroq anglab, ularga nisbatan hurmat va mehrni oshiramiz.

Milliy oʻzlikni anglash esa, avvalo, oʻzi tugʻilib oʻsgan yurt, uning tabiati va joy nomlariga samimiy mehr bilan qarashdan boshlanadi. Har bir joy nomi – bu ona yurtimizning qadr-qimmati, xalqimizning buyukligi va barqarorligining timsolidir. Shu nomlar orqali biz avlodlar zanjiri, ularning hayoti va urf-odatlarini his qilamiz, milliy qadriyatlarimizni asrab-avaylaymiz. Aynan shuning uchun toponimik merosni saqlash va uni yosh avlodlarga yetkazish – bu millatimiz kelajagi, milliy maʼnaviyatimiz va milliy birdamligimizning poydevori hisoblanadi. Har bir toponim bejiz yaratilmaganligi bugungi kunda tobora koʻproq eʼtirof etilmoqda. Masalan, “Chortoq”, “Boysun”, “Qoʻqon”, “Urganch” kabi joy nomlari oʻzida nafaqat geografik joylashuvni, balki chuqur tarixiy, etnografik va madaniy qatlamlarni ham aks ettiradi. Ularning kelib chiqishi, zamonlar osha qanday oʻzgarib, qay shaklga kirgani xalqimizning koʻhna tarixi, qadimiy urf-odatlar, dunyoqarashi va hayot tarzidan darak beradi.

Baʼzan birgina joy nomi orqasida butun bir elatning koʻchishi, muhim tarixiy voqea yoki buyuk shaxslarning xotirasi yashiringan boʻladi. Masalan, ayrim toponimlar qadimiy urugʻlar nomidan, baʼzilari esa tabiiy-geografik sharoitdan, tarixiy janglar, diniy anʼanalar yoki iqtisodiy faoliyat turlaridan kelib chiqqan. Shuning uchun har bir toponim bu – oʻtmish bilan hozirgi zamon orasidagi koʻprik, xalqning ruhiy va madaniy dunyosini ifodalovchi tirik guvohdir. Demak toponimlarni oʻrganish orqali biz faqatgina joy nomi maʼnosini emas, balki butun boshli madaniy kontekstni, tarixiy tafsilotlarni va milliy ong shakllanishining muhim bosqichlarini ham chuqurroq anglashimiz mumkin. Shu bois, toponimlar – tirik tarix, millat xotirasi, xalqning oʻzligini aks ettiruvchi bebaho maʼnaviy merosdir desak mubolagʻa boʻlmaydi.

Albatta, nomlar orqali til va madaniyat yashaydi. Toponimlar faqat geografik belgi emas, ular tili-mizning boyligi hamdir. Qadimiy soʻzlar, lahjaviy iboralar, eski oʻzbekcha, forsha yoki turkiy ildizlar toponimlar tarkibida saqlanib qolgan. Misol uchun, “Boʻston” – bogʻ maʼnosini anglatadi, “Qiziltepa” yerning rangi va relyef shakliga, “Sharqiy Osiyo” esa ushbu hududning geografik joylashuviga ishora qiladi. Aksariyat toponimlar faqatgina oʻsha yerning nomi boʻlib qolmay, balki hududning tabiiy sharoiti, iqlimi, relyefi, madaniy va tarixiy xususiyatlari, baʼzida esa foydali qazilmalari yoki xoʻjalik faoliyati haqida ham aniq maʼlumot beradi. Masalan, Nurota togʻlari etak qismida joylashgan Temirqobiq, Temirkon, Zarmitan, Zarband qishloqlari oʻrnida qadim zamonlarda temir hamda oltin foydali qazilmasi qazib olingan, joyning bu xil nomlanishi zamonamizda ushbu hududlar boʻylab yirik konlarning ochilishiga sababchi boʻlgan. Zero, toponimlar koʻpgina holatlarda oʻrganilayotgan hududning tabiiy geografik sharoiti, shu hududda qadimda yashagan xalq tillarining taʼsiri haqida ham

xabar berib turadi. Bunday nomlar orqali biz ona tilimizning qadim qatlamlarini oʻrganamiz, madaniy xotirani boyitamiz. Har birimiz yashayotgan hududning nomi, u qanday paydo boʻlgani, qanday voqealar bilan bogʻliqligini bilsak, bu bizni oʻz ildizimizga, oʻzligimizga yaqinlashtiradi.

Afsuski, tarixning ayrim davrlarida, ayniqsa mustamlaka yillari koʻplab tarixiy joy nomlari oʻzgartirilgan, milliy ildizlardan uzilgan. Bu esa milliy ongni susayishiga olib kelgan. Shu sabab, bugungi kunda tarixiy toponimlarni tiklash, ularni oʻrganish va asrab-avaylash, milliy oʻzlikni anglash, yosh avlodga toʻgʻri yetkazish muhim vazifadir. 1996-yil 31-mayda Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi “Oʻzbekiston Respublikasidagi maʼmuriy birliklar – aholi punktlari, tashkilotlar va boshqa toponimik obyektlarni tartibga solish toʻgʻrisida” qaror qabul qildi. Qarorda joylarda toponimik obyektlarning eski tuzumga xizmat qiladigan, xalqimizning tarixi milliy anʼanalariga bogʻliq boʻlmagan nomlarning saqlanib turganligi qoralanadi va boshqa nomlarga almashtirish lozimligi, bu ishni boshlash va tugallashning aniq muddati belgilandi.

Milliy huquqda esa Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida oʻzbek tili davlat tili deb eʼlon qilingan, demak geografik nomlar ham oʻzbek tilining lugʻaviy hamda imlo qoidalariga muvofiq qoʻllanishi taʼminlanishi zarur. Bunday huquqiy asoslar va mamlakat taʼlim strategiyalari maqsadlariga binoan mustaqillik yillarida joy nomlari qayta nomlanishi odatiy holga aylandi. Masalan, Leninobod hududlarida Zafarobod nomi, Krasnogovardeysk shahriga esa Sharof Rashidov nomi berildi. Bu oʻzgarishlar toponimlarning siyosiy va maʼnaviy-maʼrifiy ahamiyatini yana bir bor koʻrsatdi va ularni oʻrganishga boʻlgan ehtiyojini oshirdi.

Shu oʻrinda taʼkidlash lozimki, toponimlarni oʻrganishda ajdodlarimizning boy ilmiy merosidan samarali foydalanish milliy oʻzlikni anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda toponimik merosni chuqur oʻrganish orqali milliy ongni shakllantirish jarayoni samarali yoʻlga qoʻyilmoqda. Natijada yoshlarning ajdodlarimiz qoldirgan boy ilmiy merosga boʻlgan qiziqishi ortadi va uni chuqurroq oʻrganishga intilishi kuchayadi. Shu bois, taʼlim tizimida yoshlarni Zahiriddin Muhammad Bobur hamda Mahmud Qoshgʻariy kabi bir qator ajdodlar merosiga asoslangan manbalardan foydalangan holda oʻqitish, ularning madaniy-siyosiy izlanish va analizga yoʻnaltirilgan koʻnikmalarini shakllantirish muhim.

Oʻrta Osiyo va Oʻzbekistondagi toponimlarga oid yozma ilmiy maʼlumotlarni buyuk ajdodlarimiz Yusuf Xos Hojibning “Qutadgʻu bilig”, Beruniyning “Qonuni Masʼudiy”, “Hindiston”, “Saydana”, Narshaxiyning “Tarixi Buxoro”, Mirzo Ulugʻbekning “Toʻrt ulus tarixi” kabi asarlarida uchratish mumkin. Memuar ilmiy asarlarning durdonasi hisoblangan “Boburnoma”da ham koʻpgina toponimlarga doir

qimmatbaho maʼlumotlar mavjud. Zahiriddin Muhammad Bobur oʻzining koʻrgan, kuzatgan boy ilmiy dalillari asosida chiqargan xulosalarini “Boburnoma” asarida jamlagan. Undagi toponimik maʼlumotlar noyobligi, muhimligi bilan koʻpchilik mutaxassislar diqqatini oʻziga tortadi. Binobarin, “Boburnoma” asari oʻzbek adabiy tilining muhim yodgorligi boʻlmish maʼnaviy qadriyatlarining bir boʻlagi hisoblangan toponimlar va ularning tarixini oʻrganishda noyob manbadir. Maʼlumki, asarda mingga yaqin geografik joy nomlari tilga olingan. Jumladan, “jilgʻa” – kichik soy, “nayshakar” – shakarqamish, “tangi” – dara, togʻ oraliqidagi yoʻl, “uchma” – chuqur jar yoqasi.

Asarda geografik nomlar – mamlakat, shahar, qishloq, qalʼa, dasht, togʻ, dovon, dara, daryo, koʻprik, kechuv, koʻl, chashma, bogʻ, yaylov, oʻtloq va boshqa joy nomlari tilga olingan. Xususan, asarda hozirgi Shahrisabz shahrining nomlanishi quyidagicha izohlanadi: “Bahorlar sahrosi va shahri va bomi va tomi xoʻb sabz boʻlur uchun Shahrisabz ham derlar”. Demak, Shahrisabz – “koʻkalamzor shahar”, “yashil bogʻ-rogʻlarga boy shahar” maʼnosidadir.

Bobur mirzo kitobida Oʻrta Osiyo, Afgʻoniston, Hindistonda oʻzi ishtirok etgan hamda guvohi boʻlgan voqea-hodisalarni oʻta aniq va xolisona yoritgan. Taniqli nomshunos olim H.Hasanov taʼbiri bilan aytganda, kitob hozirgi kunda ham aslo ahamiyatini yoʻqotmagan va ayrim eski soʻz va iboralarni hisobga olmaganda, uni har bir savodli kishi bemalol oʻqiydi. Bu asar oʻz davrining muhim tarixiy manbasi sifatida qadrlanadi. Shu kabi ajdodlar merosidan biri boʻlgan Mahmud Qoshgʻariyning “Devoni lugʻotit turk” asarida keltirilgan xalq geografik terminlari asosida shakllangan joy nomlari turkiy xalqlarning tabiat bilan bogʻliq dunyoqarashi va hayot tarzi haqida muhim maʼlumot beradi. Misol uchun, “Sayram suv” – “toʻpiqdan past oqadigan oz suv” degan maʼnoni anglatadi. Bugungi kunda Sayram nomli shahar mavjud. “Qazgʻan” esa “oʻnqir-choʻnqir, seryoriq yer” degan maʼnoga ega boʻlib, hozir shahar maqomini olgan Gʻozgʻon qishlogʻi nomi aynan shu soʻz bilan bogʻliq. Mahmud Qoshgʻariy joy nomlarini relyef, suv manbalari, oʻsimlik va hayvonot olami, iqlim, aholi mashgʻulotlari hamda muloqot tillari bilan bogʻliq holda izohlaydi. Bu esa turkiy xalqlarning joy nomlarini yaratishi tabiiy sharoit va atrof-muhit bilan chambarchas bogʻliqligini koʻrsatadi. Ushbu terminlar orqali oʻsha davrdagi turkiy xalqlarning tabiiy sharoiti, kundalik hayoti va dunyoqarashi aks etadi. Shu bilan birga, ushbu asar turkiy tillarning boy lugʻat boyligini, grammatik xususiyatlari va leksik tarkibini yoritib beruvchi bebaho ilmiy manba boʻlib, u nafaqat etnografiya, geografiya, tarix, balki tilshunoslik nuqtayi nazaridan ham katta ahamiyat kasb etadi. Qadimgi turkiy til rivojining tarixiy bosqichlarida yuzaga kelgan oʻziga xos davriy yangiliklar oʻsha vaqt yozma yodgorliklarida saqlanib qolgan. Hozirgi oʻzbek tili bugungi zamon mahsuli emas, balki muayyan tarixiy bosqichda shakllangan, boshlangʻich va sodda tilning oʻzgargan hamda takomillashgan koʻrinishidir. Shu bois, toponimlar orqali hududlarning oʻtmishdagi va hozirgi holatini, xalqning turmush tarzi hamda qadriyatlarini oʻrganish zaruriyatga aylanadi. Toponimik merosni oʻrganish esa nafaqat tarixiy haqiqatni tiklash, balki milliy oʻzlikni anglashda ham muhim omil boʻlib xizmat qiladi.

Charos MAHMUDOVA,
CHDPU katta oʻqituvchisi

Ta'kid

TALABALAR NUTQIDAGI VARVARIZMLARNI BARTARAF ETISHNING INNOVATSION USULLARI

Zamonaviy ta'limning asosiy vazifalaridan biri nafaqat yuqori malakali, balki o'z nutqini madaniy, aniq va ravon ifodalaydigan mutaxassislarni tayyorlashdan iborat. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim muassasalarining ayniqsa birinchi kurs talabalar varvarizmlardan keng foydalanadi. Varvarizmlar til me'yorlari va adabiy normalariga zid bo'lgan so'z va iboralaridir. Ular, odatda, leksik, grammatik, fonetik va struktural turlarga bo'linadi.

An'anaviy o'qitish metodlari (diktant, mashqlar, grammatika qoidalarini takrorlash) muayyan darajada samara berishiga qaramay, zamonaviy raqamli avlod talabalarining e'tiborini jalb qilish va ularga nutq madaniyatini samarali o'rgatish uchun yangi, innovatsion yondashuvlarni qo'llash talab etiladi.

Tarixdan ma'lumki, dunyoda hech bir til sofligicha, ya'ni boshqa tillardan so'z olmay rivojlanmagan. O'zbek tili ham arab, fors-tojik, mo'g'ul, xitoy, rus va u orqali Yevropa tillaridan so'z olib, boyib, rivojlanib kelmoqda. O'zbek va rus xalqlari o'rtasidagi munosabatlar XIX asrning ikkinchi yarmida, ya'ni O'rta Osiyo rus mustamlakachilari tomonidan bosib olinganidan keyin keng quloq yozdi. Natijada o'zbek tilining lug'at tarkibiga savdo, transport, moliya, pochta-telegraf, sanoat, harbiy, ma'muriy, uy-joy anjomlari, tibbiyot, san'at, adabiyot va boshqa sohalarga oid ko'pgina so'z va atamalar kira boshladi. Bu so'zlarning aksariyati rus tilidan va u orqali boshqa Yevropa tillaridan o'zlashgan. Masalan, *poyezd, vagon, vokzal, pochta, telegraf, konfet, adres, zavod, fabrika, mashina, bank, doktor, feldsher, gazeta, general, gubernator, fonar, sud, soldat, pristav, duma, pech, lampa, podnos, tarelka, kartoshka* va shu kabilar. O'zbek tili leksikasiga rus tilidan kirgan so'zlarning aksariyati ot turkumiga mansub so'zlar va qisman nisbiy sifatlardan iborat bo'lgan [Aliyev A., Sodiqov Q. O'zbek adabiy tili tarixidan. O'quv qo'llanma. Toshkent – 1994. 34-bet].

Yuqorida keltirilgan so'zlar o'zbek tilida uch xil usulda ishlatib kelingan:

1. **Aynan** – (ruschadan) pochta, telegraf, bank, doktor.
2. **Fonetik o'zgarishlar bilan** – o'zbek tili talaffuziga moslashtirilgan:

- ✓ fabrika → fabrika;
- ✓ gazeta → gazeta;
- ✓ gubernator → gubernator;
- ✓ fonar → fonus.

3. **Kalka holida** – so'zma-so'z tarjima qilingan:

- ✓ jeleznaya doroga → temir yo'l;
- ✓ doshkolniy → maktabgacha.

Mana shu yo'llar orqali rus tilidan ko'pgina so'zlar o'zbek tiliga o'zlashtirilgan.

Keltirilgan misollar shuni ko'rsatadiki, o'zbek tili tarixan rus tili va u orqali boshqa Yevropa tillaridan ko'plab so'zlarni o'zlashtirib, ularni tilimizga moslashtirgan. Bu jarayon tabiiy va madaniy almashinuv natijasidir.

Bugun globalashuv va raqamli texnologiyalarning rivojlanishi bilan ingliz tili dunyo tillariga, jumladan, o'zbek tiliga ham kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Biroq bu ta'sir ko'pincha **varvarizm** – begona so'zlarning tilga noo'rin va ortiqcha aralashtirilishi hodisasini keltirib chiqarmoqda.

Nutqimizda quyidagi holatlarni tez-tez uchramiz:

- **“ok”** deb javob berish o'rniga **“xo'p”, “yaxshi”, “bo'ldi”** demaslik;
- **“like”** yoki **“share bermoq”** kabi so'zlarning o'zbek tilidagi muqobili (**yoqtirmoq, ulashmoq**) mavjud bo'lsa-da, qo'llamaslik;
- **“bro”, “easy”, “check qilmoq”** kabi so'z birlmalarining bemalol ishlatilishi.

Talabalar nutqidagi varvarizmlarning asosiy manbalari quyidagilardir:

♦ **internet-kommunikatsiyalarining ta'siri:** “Allo” (salom), “kruto” (a'lo) kabi sleng va internet-jar-gonning keng tarqalishi;

♦ **adabiy tilga yetarlicha e'tibor bermaslik:** mumtoz va zamonaviy adabiy asarlar, sifatli jurnalistik matnlarni kam o'qish;

♦ **nutqiy ehtiyojning pasayishi:** og'zaki va yozma nutqda qisqa, tezkor xabar (messenger)lar ustunlik qilishi, murakkab sintaktik qoliplardan qochish.

Talabalar nutqida uchraydigan varvarizmlarni quyidagicha tasniflash mumkin:

Fonetik varvarizmlar:	Leksik varvarizmlar:	Grammatik varvarizmlar:
So'zlarni noto'g'ri talaffuz qilish (masalan, “stakan” o'rniga “is-takan”).	So'zlarni noto'g'ri qo'llash (masalan, “nazorat qilmoq” o'rniga “kontrol qilmoq”, “ta'sir” o'rniga “effekt”).	So'z yasalishi va gap qurilishidagi xatolar (masalan, “bejiz” o'rniga “bejizga”, “yoki” o'rniga “yokida”).

Buning oldini olish uchun quyidagi choralar samarali bo'lishi mumkin:

Birinchidan, jamiyatda, ayniqsa, yoshlar orasida ona tili qadri va uni toza saqlash muhimligi haqida ma'ruzalar, o'quv seminarlari, loyihalar va ommaviy axborot vositalarida muntazam targ'ibot olib borish. Talabalar uchun maxsus ishlab chiqilgan ilovalar (“Matn tekshiruvi”, “Imlo qoidalar”, “Izoh.uz”) orqali bilimlarini o'z vaqtida va qiziqarli shaklda tekshirishlari mumkin. Bu ilovalarda interaktiv testlar, topishmoqlar, tarjima xizmati kabilar mavjud.

Ikkinchidan, yangi tushunchalar va so'zlar uchun o'zbekcha muqobillar (masalan, **“brauzer”** o'rniga **“ko'rgich”, “link”** o'rniga **“havola”**) ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy qilish. **Revers (teskari) ma'ruza usulidan** foydalanish, ya'ni o'qituvchi ma'ruza davomida ataylab ma'lum miqdorda grammatik yoki leksik xatolar qiladi (varvarizmlar ishlatadi). Talabalarining vazifasi – ushbu xatolarni qog'ozga yozib olish va ma'ruza oxirida

ularni izohlash va to'g'rilash. Bu usul ularning diqqatini jalb qiladi va faol tinglashga o'rgatadi.

Uchinchidan, maktab va oliy ta'lim muassasalarida o'quvchi va talabalarining nutq madaniyatiga alohida e'tibor qaratish, til sofligiga oid mashg'ulotlar o'tkazish. Talabalarga ma'lum bir mavzuda (masalan, “Ilm-fan yangiliklari”, “Yoshlar muammolari”) qisqa video-blog (vlog) yoki podkast tayyorlash vazifasi beriladi. Keyin bu materiallar sinfda umumiy ko'rib chiqilib, birgalikda nutqdagi xatolar tahlil qilinadi. Bu nafaqat nutqni nazorat qilish imkonini beradi, balki talabalarining ijodiy qobiliyatini ham rivojlantiradi. Shuningdek, **“Til kuzatuvchi” to'garagi faoliyatini** yo'lga qo'yish. Ushbu to'garak a'zolari ommaviy axborot vositalari (teleko'rsatuvlar, internet nashrlari, gazetalar)da uchraydigan nutq xatolarini to'plashi va ularni muhokama qilishlari mumkin. Bu ularning nafaqat xatolar bilan tanishishi, balki jamiyatdagi til holatini tahlil qilishiga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, tilni asrab-avaylash har birimizning burchimizdir. Tarixiy misollar ko'rsatganidek, til o'zlashtirish tabiiy jarayon, ammo uni **ongli va me'yorli** amalga oshirish lozim. Inglizcha so'zlarning hamma joyda qo'llanilishi o'rniga ularni faqat zarurat bo'lganda va o'zbekcha muqobili mavjud bo'lmaganda ishlatish – bu tilimiz va madaniyatimizni kelajak avlodlar uchun saqlab qolish kalitidir.

Talabalar nutqidagi varvarizmlarni tuzatish – bu na-

faqat filologlar, balki barcha oliy o'quv yurti o'qituvchilarining birgalikda amalga oshiradigan vazifasidir. An'anaviy usullar asos bo'lib qolsa-da, zamonaviy pedagogika talabalariga mos innovatsion yondashuvlarni joriy etish zarur.

Taklif etilayotgan innovatsion usullar (raqamli texnologiyalar, o'yinlashtirish, loyihalar va fanlararo bog'lanish) talabalarining faolligini oshiradi, ularga xatolarni tuzatishda faol ishtirok etish imkoniyatini beradi, va eng muhimi, sog'lom nutq madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilgan uzluksiz jarayonga aylanadi. Natijada, nafaqat nutqdagi xatolar kamayadi, balki talabalarining tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashish va o'z fikrlarini aniq ifoda etish qobiliyatlari ham rivojlanadi.

Mahliyo JAKBAROVA,
NamDPI “Boshlang'ich ta'lim innovatsiyalari”
kafedrasida o'qituvchisi (PhD),
Xalq ta'limi a'lochisi

Til – millatlararo do'stlik va hamjihatlik omili

O'zbekiston kabi ko'p millatli mamlakatda til nafaqat milliy o'zlikni anglash vositasi, balki turli elat vakillarini o'zaro bog'lovchi, ularni yagona va ahil oilaga birlashtiruvchi muhim ko'prikdir. O'zbek tilini o'qitish va o'rganish esa bugun millatlararo do'stlik va hamjihatlikni mustahkamlashning asosiy omiliga aylanmoqda.

O'zbek tili mamlakat hududida yashovchi barcha fuqarolarning millatidan qat'i nazar, o'z huquqlarini amalga oshirishi, davlat va jamiyat ishlarida faol ishtirok etishi uchun yagona kommunikativ makon yaratadi. Xususan, Angren shahridagi 17-maktabda ham turli millatga mansub o'quvchilar tahsil oladi. O'zbek tilini sifatli o'qitish jarayonida shunga amin bo'lamizki, o'zbek tilini puxta o'zlashtirish:

1. **O'zaro tushunishni kengaytiradi:** bir tilda so'zlashgan insonlarning muammolari, orzu-istaklari va madaniyati bir-biriga yaqinlashadi.

2. **Ijtimoiy integratsiyani kuchayti-**

radi: o'zbek tilini bilgan yoshlar jamiyat hayotiga tezroq kirishib ketadi, ta'lim, mehnat va ijtimoiy munosabatlarda hech qanday to'siqsiz faoliyat yurita oladi.

3. **Madaniy almashinuvni boyitadi:** o'zbek tili – buyuk adabiyot, musiqa va san'at tilidir. Tilni o'rganish orqali boshqa millat vakillari ham o'zbek xalqining boy madaniy merosidan bahramand bo'ladi.

O'zbek tili darslarida biz nafaqat grammatika va so'z boyligini o'rgatamiz, balki do'stlik va bag'rikenglik g'oyalari, Vatanni sevish, uning taqdiriga daxldorlik tuyg'usini ham singdiramiz. Alisher Navoiyning go'zal she'riyati, Zahiriddin Muhammad Boburning yuksak so'z san'ati, Abdulla Qodiriyning asarlaridagi insoniy qadriyatlar barcha millat vakillari uchun umumiy ma'naviy ozuqa bo'lib xizmat qiladi. “O'zbekiston – yagona va ahil oila” degan tushuncha aynan davlat tili orqali barchaning ongiga yetkaziladi. Darslardagi “O'zbekiston – umumiy uyimiz”, “Millatlararo totuvlik – taraqqi-

yot kafolati” kabi mavzular turli millat vakillari bo'lgan o'quvchilarni bir-biriga hurmat bilan qarash, yagona Vatan taqdiri uchun mas'uliyat his etishga o'rgatadi. Bizning maktabimiz bu borada haqiqiy do'stlik maskani hisoblanadi.

Bugun davlatimiz rahbari tomonidan til siyosatini takomillashtirish, o'zbek tilining jahon miqyosidagi nufuzini oshirish borasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli ishlar bizga katta ilhom bermoqda. Zamonaviy kommunikativ metodlardan foydalanib, o'zbek tilini hayotiy mu-loqot vositasi sifatida o'rgatish, har bir darsni do'stlik, birodarlik va bag'rikenglik darsiga aylantirish – kasbiy burchimizdir. Shu nuqtayi nazardan o'zbek tili o'qituvchisi sifatida oldimizda turgan asosiy vazifalar quyidagilar deb hisoblayman:

► **kommunikativ yondashuvni kuchaytirish:** o'quvchilarni ko'proq gaplashish, fikr almashishga undash;

► **darslarda zamonaviy metodlarni qo'llash:** o'yinlar, interaktiv mashg'ulot-

lar, mediatexnologiyalardan foydalanish orqali o'zbek tiliga bo'lgan qiziqishni oshirish;

► **til va madaniyat birligini ko'rsatish:** til o'rgatish barobarida o'zbek xalqining urf-odatlarini, bayramlari va madaniyati haqida ham tushunchalar berish.

O'zbek tilini mukammal o'rganish – bu millatlararo do'stlik kaliti, hamjihatlikning mustahkam poydevoridir. Maqsadimiz – o'zbek tilining nafaqat rasmiy doiralarda, balki har bir xonadonda, har bir fuqaroning qalbida yuksak qadrlanishiga erishishdir. Shu bilan birga, har birimiz millatimiz va kasbimizdan qat'i nazar, o'zbek tilini ardoqlab, uning sofligini saqlash, jamiyatning har bir sohasida to'laqonli joriy etish va millatlararo hamjihatlikdagi o'rnini mustahkamlashga mas'ulligimizni unutmasligimiz lozim.

Gulchehraxon AHMEDOVA,
Angren shahridagi
17-maktabning o'zbek tili fani
o'qituvchisi

Sinab ko'ring

J, X VA H UNDOSSH TOVUSHLARINING TALAFFUZI VA IMLOSI

(Ona tili, 2-sinf)

Ta'limiy maqsad: “J, x va h undosh tovushlari-ning talaffuzi va imlosi” haqida ma'lumot beriladi.

Tarbiyaviy maqsad: ona tilining nutqimizdagi ahamiyati haqida dastlabki tushunchalar berish.

Rivojlantiruvchi maqsad: chiroyli yozuv, diqqatni jamlashga o'rgatish, fikrlarni tinglash, nutqning ravonligi, gap va so'zdagi harflarni aniqlay olish ko'nikmalari rivojlanadi.

Dars turi: mustahkamlovchi.

Dars metodi: suhbat, “So'z top!”, “Tushib qolgan harfni qo'y!”, “Grafik mashqlar”, “Rollar orqali drammatizatsiya” o'yin mashqlari, mashq yozish, savol-javob.

Dars jihozi: darslik, mavzuga oid ko'rgazmalar, rag'bat kartochkalari.

Dars rejasi:

- I. Tashkiliy ishlar (1 min).
- II. O'tilgan mavzuni mustahkamlash, baholash (8 min).
- III. Yangi mavzu bayoni (23 min).
- IV. Yangi mavzuni mustahkamlash (9 min).
- V. O'quvchilar bilimini baholash (2 min).
- VI. Uyga vazifa berish (2 min).

Darsning borishi:

1. Tashkiliy ishlar. O'quvchilar darsga kerakli o'quv qurollarini tayyorlaydi.
2. O'tilgan mavzu bo'yicha savol-javob (uyga vazifa so'rash).

“SO'Z TOP!” O'YINI

Bu o'yin shartiga ko'ra, berilgan harf bilan boshlangan yoki shu harf ishtirok etgan so'z topilishi kerak.

“J” – jo'ja, jayra, jirafa.

“X” – xat, xurmo, xabar.

“H” – handalak, bahor, mahalla.

3. O'tilgan mavzuni umumlashtirib, yangi mavzu bilan bog'lash. O'tilgan mavzuni mustahkamlashda tezkor savollardan foydalaniladi:

- ♦ Unli harflar nechta?
- ♦ Qaysi harf ikki tovushni ifodalaydi?
- ♦ Neshta harf birikmasi bor?

4. Yangi mavzu bayoni.

Yozuv taxtasiga mavzu yozilib, j, x va h harflari ildib qo'yiladi. Tovushlar birgalikda talaffuz qilina-
di va yoziladi. 2-sinf ona tili darsligi 72-betidagi 9-mashq bajariladi. O'quvchilar ikki guruhga ajratilib, **birinchi guruh** – humo, hassa, handalak, baho, harf; **ikkinchi guruh** – xabar, xat, xalq, xato, xo'roz so'zlarini yozadi va o'qib beradi.

“GRAFİK MASHQ” O'YINI

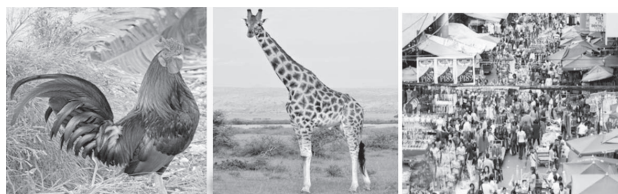
Bu o'yinda o'quvchilar patnisdagi qumga j, x va h harflarini barmoq bilan yozadi. Shundan so'ng 10-mashq darslikda berilgan talabga mos bajariladi:

Mazali handalak, mehmondo'st xalq, bosh harf, sovuq harorat, baland daraxt, dakangxo'roz, chiroyli xulq, qiziqarli hikoya, keng hovli.

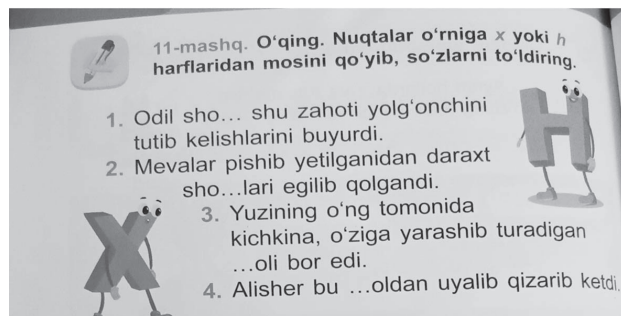
X va H harflari haqidagi qoida tushuntiriladi (2-sinf “Ona tili”, 73-bet).

“ROLLAR ORQALI DRAMATIZATSIYA” MASHQI

O'quvchilar tasvirlangan rasmlarni olib, qaysi harf bilan boshlanishini aytadi va talaffuz qiladi.

11-mashqni plakatga yozib, tushib qolgan harflarni joyiga to'g'ri qo'yish kerak.

Shoh, shox, xoli, holdan...

Dam olish daqiqasi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi Lobarxon Soipova poytaxtimizdagi 259-maktabda 10 yildan buyon bolajonlarga bilim berib kelmoqda.

Burhon RIZOQULOV olgan surat.

Baliq kabi suzamid,
Shamol kabi esamid,
Biz bilag'on bo'lamiz,
Qushdek parvoz etamid!

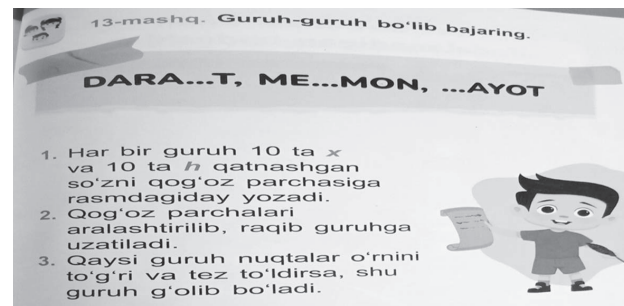
12-mashqdagi rasm katta plakatga chizilib, og'zaki kichik hikoya tuziladi.

Masalan, “Havoga zaharli tutun tarqalmoqda. Bu inson salomatligi uchun xavf tug'diradi. Bunday sharoitda har xil kasallik paydo bo'lishi mumkin. Atrofda keraksiz chiqindilar ham yig'ilib qolgan. Hammamiz tabiatni asrashga hissa qo'shaylik!”...

13-mashq “Tushib qolgan harfni qo'y!” o'yini orqali bajariladi. Birinchi guruh “X” harfiga, ikkinchisi “H” harfiga 10 tadan so'z yozadi.

Guruh topshiriqlari taqqoslanib, xato va kamchiliklar ustida ishlanadi.

5. Mavzuni mustahkamlashda “Suhbat” meto-
didan foydalanamiz.

Savollar:

- Ona tilimizda nechta harf bor?
- “J” harfi ishtirok etgan so'z ayting.
- “Handalak” so'zini bo'g'inga bo'ling.
- “Xo'roz” so'zida nechta harf, nechta tovush(unli va undosh) bor?

- Ona tilimizda nechta tovush bor?

6. O'quvchilar bilimini baholash. Darsda faol ishtirok etgan o'quvchilar bilimi baholanib, rag'bat kartochkalari beriladi.

7. Uyga vazifa berish. Darsga xulosa berilib, uyga vazifa sifatida darslikning 75-betidagi topshiriq tushuntiriladi.

Sanobar ABDURAHMONOVA,
Nukus shahridagi
38-maktabning
boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Ehtirom

Mening aziz ustozlarim!

Ustozimiz, O‘zbekiston Respublikasi fan arbobi, “Buyuk xizmatlari uchun” ordeni sohibi, akademik Azizxon Qayumov: “Aslida bola tug‘ma iste‘dod sohibi yoki iste‘dodga layoqatli bo‘ladi”, der edi. Kamina Farg‘ona tumani Vodil qishlog‘ida oddiy ishchi oilasida tug‘ildim. Uyimizdagi ijodiy muhitni O‘ktamxon Ibrohim hoji qizi ta‘minlagan.

Mumtoz oilada ham ma‘rifiy, ham islomiy tarbiya ko‘rganimiz uchun maktabdagi saboqlarda qiynalmadik. Manbashunos olimabo‘lishimda ilk ustozim, enam O‘ktamxon aya bo‘lsa, ona tili va adabiyot o‘qituvchilarimiz Ahmadxon Kamolov, Halimaxon So‘piyeva, Fazilatxon Rahimova maktabda bilim olishga bo‘lgan ishtiyoqmizni yanada oshirardi. Husnixatimizning mukammal bo‘lishida boshlang‘ich sinf o‘qituvchimiz Najiba Ashurovaning xizmati katta.

Farg‘ona tumanidagi 3-maktabda 10-sinfni tamomlagunimizga qadar Ahmadxon Kamolov va Fazilatxon Rahimova ona tilimizning go‘zal xususiyatlarini chuqur o‘rgatishgan. Ayniqsa, Ahmadxon aka aruz ilmini puxta bilgan holda g‘azallarni sharhlab o‘qir edi, bu bilan tahlil qilish mahoratini bizga ham yuqtirgan. Ustoz har bir darsga qo‘shimcha adabiyot olib kelib, bizni goh Navoiy, goh Bobur, goh Boborahim Mashrab, Oga-hiy, Huvaydo kabi ulug‘ ijodkorlar merosi bilan tanishtirardi. Shu tariqa bizda kitob o‘qishga muhabbat uyg‘ondi. Ota-onamiz kichik xarajatlar uchun bergan pullarni yig‘ib, kitob xarid qilishga odatlandik.

Fazilatxon Rahimovanning o‘zi ham, husnixati ham go‘zal edi. Ustozning har bir kalomi bizni til va adabiyot olamida shunday sayr ettirardiki, unga mahliyo bo‘lib, dars tugaganini faqat qo‘ng‘iroq chalingandagina sezdik. Fazilat opa bizga ijod mashaqqati, qalam va qog‘oz sehri, tahrir, maqola yozish madaniyati, so‘zdan mo‘jiza yaratish san‘atini o‘rgatardi. Uning mehnatlari samarasi o‘laroq maktabimizda o‘quvchilar uchun tashkil etilgan yosh qalamkashlar to‘garagi a‘zolarining maqolalari vaqtli matbuotda muntazam chop etila boshladi. O‘sha maqolalar ichida mening ilk mashqlarim ham bor edi. 3-sinfda o‘qiyotganimda respublika gazetasida kichik maqolam e‘lon qilingan. Shu kundan buyon, salkam yarim asr o‘tibdi-

ki, qalam va qog‘oz mening eng sadoqatli hamrohim bo‘lib qolgan.

Fazilatxon ustozning qiziq odati bor edi. Ba‘zan u bizga o‘simliklar haqida, ba‘zan atrofdagi tog‘ va adirlar, yana ba‘zan turli xarakterdagi odamlar haqida kichik maqolalar yozib kelish vazifasini berardi. Darsda esa har bir o‘quvchining yozganini o‘qitib, tinglab, tahlil qilardi. Ustoz hech kimni chetda qoldirmas, har bir maqolaga alohida e‘tibor bilan munosabat bildirardi. Ustoz bir kuni uyga vazifaga “rayhon haqida maqola yozib kelinglar” dedi. Uyga kelib, tushlik qildim. Hovlimizda ikki jo‘yak rayhon bo‘lsa-da, o‘yladim: ikki betni qo‘ya turing, ikki satr yozolmasam kerak. Rayhonlar orasida yura-yura, faqat ularning baland bo‘yi va taralgan o‘tkir hidini sezdirdim. Nima ni yozsam ekan, deb shu o‘ylar bilan rayhon ko‘chatlariga termulib o‘tiraverdim. Shunda dono va hushyor enam jilmayib “Bolam, tushingni suvga emas, rayhonga aydayapsanmi?” dedi. Biroz hayron bo‘lib, “Ustozimiz rayhon haqida yozib kelinglar degan”, deb javob berdim. Enam tikayotgan choponini yig‘ishtirib, rayhon boshiga bordi-da, shunday dedi:

“Rayhondan jannat hidi keladi, qizim. Uning xushbo‘y ifori insonning asabini tinchlantiradi, bosh og‘rig‘ini yo‘qotadi. Qara, ikki qulog‘im ustiga rayhon taqib olaman, kun bo‘yi shu holatda yuraman – tetik va bardam bo‘laman. Qora rayhonga nisbatan ko‘k rayhon ko‘proq osh-ovqatlarga ishlatiladi.

Sizlar rayhonning bargidan bir tutam terib berganingizda, uni kechqurun yostig‘im tagiga qo‘yib yotaman – maza qilib uxlayman. Ba‘zan 10–15 dona bargini olib tokchaga qo‘yaman: ular xonaga xushbo‘y hid tarqatadi, mayda hashoratlarni yo‘qotadi. Ishtaham bo‘lmagan paytlar 3–4 dona bargini choy qilib ichaman – kayfiyatim ko‘tariladi. Ukalar-ingizning beshigiga yoqimli hid kelsin deb,

kichik bosh rayhonlardan bir-ikkitasini ilib qo‘yaman. Endi eslang, sizlar bilan birga rayhon urug‘ini sepib, yerdan unib chiqqach, yaganalab, toqalab jo‘yakka ekanmiz – yodingizdadir?..”. Enamdan batafsil ma‘lumotlarni olganimdan so‘ng “Rayhon” haqidagi maqola yozildi.

“**Rayhon** – barcha xonadonlarda o‘stiriladi. Rayhon – ko‘proq kirish yo‘laklariga ekiladi. Sababki, darvozadan kirib yo‘lakka o‘tilganda “gup” etib sizning dimog‘ingizga rayhon isi, ya‘ni Jannat hidi urilgandek bo‘ladi. Xonadon sohibidan izn so‘ramasdan, beixtiyor qo‘llaringiz rayhon gujumlariga shoshadi va qo‘llaringiz bilan o‘ngga, so‘lga qilsangiz behisob ifordan bahramand bo‘lasiz. Bu ifor butun hovli uzra yoyiladi.

Rayhon bahorda ekiladi. Agar uning urug‘ini kech kuzakda olib qo‘ygan bo‘lsangiz, bahorda yerga uning urug‘ini qadaysiz. Agar ko‘chat ekmoqchi bo‘lsangiz, bozordan sotib olasiz yoki qadagan urug‘ingiz ko‘chat bo‘lishini kutasiz. Jo‘yaklarga ko‘chat qadaganda avval chuqurcha, so‘ngra ko‘chat, undan keyin biroz suv quyib qo‘yasiz va parvarishiga hushyor bo‘lasiz...

Rayhon – bu o‘simlik, uning binafsha(qora rayhon ham deyiladi) va yashil tusli turi mavjud. Har ikki turi ham insonlarning tabiatiga va xushiga qarab iste‘mol qilinadi.

Rayhon – qizlarimizning ismidir. Sinfimizda ikkita Rayhon ismli dugonamiz bor.

Xullas, Rayhon – o‘simlik.

Rayhon – shifobaxsh ko‘kat.

Rayhon – tabiiy dori.

Rayhon – tabiiy ifor.

Rayhon – vosita(momo va nevaraning go‘zal suhbatini)”.
E‘tibor bering. Kichik matnda 25 ta so‘zda *h*, 5 ta so‘zda *x* harfi ishtirok etyapti. Avval ustozimiz Fazilatxon opadan qayerdagi mavzularni beradi, deb xafa bo‘lardim. Endi bilsam, bu ustozning *h* va *x* harflari imlosini puxta va mukammal o‘rganishimiz uchun o‘ylab topgan usullari ekan. Fazilatxon opaning o‘qitish usuli o‘ziga o‘xshab fazilatli, o‘ziga xos edi...

Ustozlarimizning samarali mehnati natijasida ToshDU(hozirgi O‘zMU)ning O‘zbek fилоlogiyasi fakultetiga o‘qishga kirdim. Bu dargohda soha fidoyilari

– O‘zbekiston Qahramoni Ozod Shara-fiddinov, O‘zbekiston Respublikasi fan arboblari G‘ulom Karimov, Subutoy Dolimov, Umarali Normatov, Begali Qosimov, Karim Nazarov, Ayyub G‘ulomov, Yormat Tojiyev, Muhammadjon Qodirov, Omonulla Madayev, G‘aybulla Salomov, Sanjar Sodiq, Hulkar Olimjonova, Viloyat Fayziyevalardan saboq oldim..

Til ta‘limini rivojlantirish, davlat tili to‘g‘risidagi qonunning ijrosini ta‘minlash yo‘lida Respublika ta‘lim markazi huzuridagi ona tili bo‘yicha Ilmiy kengash faoliyatining o‘rni katta. Respublika ta‘lim muassasalarida ushbu qonun ijrosini ta‘minlash, metodik ta‘minot va xizmat ko‘rsatish ishlarida fan metodistlari, til ta‘limi fidoyilari – akademik Alibek Rustamov, professorlar Nizomiddin Mahmudov, Hamid Ne‘matov, Askar G‘ulomov, Hamidulla Dadaboyev, Baxtiyor Qurbonboyevlarning ham o‘ziga xos o‘rni va xizmatlari bor.

Maktab davridagi o‘quvchilik, oliy ta‘limdagi talabalik, keyinchalik Respublika ta‘lim markazidagi metodistlik faoliyatim – barchasi so‘z va ta‘lim bilan chambarchas bog‘liq bo‘ldi. Dastlab “O‘qituvchilar gazetasi”, keyin esa “Ma‘rifat” gazetasi bilan ijodiy hamkorlik men uchun chin maktab bo‘ldi. O‘quvchilik yillarida biz respublika matbuoti bilan xat orqali muloqot qilardik – ya‘ni viloyatdan yozgan xabar va maqolalarimizni pochta orqali yuborardik. Ne baxtki, 1990-yilda Matbuotchilar uyining 4-qavatida “Ma‘rifat” gazetasi bosh muharriri Sa‘dulla Hakim bilan samimiy suhbatlashish nasib etdi.

Oradan 35 yil o‘tibdi. Bugun ham men “Ma‘rifat” gazetasining ashaddiy mushtariysi va faol muallifiman. Undan men maqola yozish madaniyatini, so‘z san‘ati va jonkuyarligini o‘rgandim. Gazeta sahifalarida til ta‘limiga oid metodik maqolalarim, davlat tili haqidagi qonun ijrosi yuzasidan olib borilgan ishlar hamda Respublika ta‘lim muassasalaridagi ilg‘or tajribalar haqida materiallarim muntazam e‘lon qilinib kelmoqda.

Shu minbardan turib, maktabdagi ona tili va adabiyot ustozlarimga, universitet filologiya fakultetidagi domlalarim, Respublika ta‘lim markazidagi faoliyatim davomida yelkadosh bo‘lgan til ta‘limi fidoiylariga chuqur minnatdorlik bildiraman. Ularning mehnati, e‘tibori va ishonchi meni so‘zga, ilmga va fidoyilikka oshno etdi.

Qumrixon SULTONOVA,
filologiya fanlari nomzodi

ONA IZTIROBI

Xushxabarni eshitib,
Ona ko‘zi porlardi.
Toshkentga olim o‘g‘li
“Keling”, – deya chorlardi.

Ona qalbi hapqirdi,
Hayajonni bosolmay,
Xayolan u hayqirdi,
O‘ziga joy topolmay.
Qanday yaxshi, u aslo,
Toshkentga bormagandi.
Ko‘rkam shahar havosin,
Umrida ko‘rmagandi.
Zamona ham zo‘r ekan,
O‘g‘il kira to‘labdi.
– Ketdik, deya ertalab,
Taksichi ham kelyapti.
Yo‘lga tushdi onaxon,
Dilda shodlik bir jahon.
Uzoq zavq bilan yurdi,
Turli mo‘jiza ko‘rdi.
Ko‘rib o‘tdi cho‘llarni,
Yashnab turgan gullarni.
Shaharga kirib keldi,
Ko‘ngli ham nurga to‘ldi.

Go‘zallikka ta‘rif yo‘q,
Beqiyosdir hamma yoq.
Baland-baland binolar,
Oynavand, ko‘z qamashar.
Shaharmisan, shaharda,
“Non shahri” deb atashar.
– Mamasha, – dedi o‘g‘il, –
Tushirib ketdi qayga?
“Adres”ni ayting hozir,
Boray, siz turgan joyga.
– Bilmayman, bolajonim,
Men shahar ko‘ribmidim?!
Yolg‘iz hech bir zamonda,
Aylanib yuribmidim?!
– Qayda turibsiz, qarang?
– E, bolam, bo‘ldim garang,
Men Toshkentda emasman.
Yetib keldik-ku arang.
Bu haydovchi, qurmag‘ur,
Yevropaga eltibdi.

Meni boshqa shaharga,
Aldab tashlab ketibdi.
Yon-atrofdan narsalar,
Qamashtiradi ko‘zni.
Qarab izlab topmadim,
O‘zbekcha biror so‘zni.
Xullas, o‘g‘li onasin,
Kelib topib ketibdi.
Kelin ham ajabtovur
Tilda taklif etibdi.
“Ox, ya kak rad” onajon,
Keldingizmi qiynalmay?
“Poka otdix” oling siz,
Men “ujin”ni tayyorlay.
Kelinini xushlamay,
Ona ko‘ngli buzildi.
Tilni yerga urishar,
Ko‘ziga yosh tizildi.
O‘g‘liga qarab turib,
Ona xayolga toldi.

Bularga nima bo‘lgan,
G‘ururi qayda qoldi?
O‘zbek deydi o‘zini,
Hurmat qilmas tilini.
Yo, qadri qolmadimi,
Ulg‘aytirgan elining?
“Zavtrak”, “ujin”, deydi,
“Gorod”, deydi shaharni.
Undan ko‘ra oshimga
Qo‘shib bersin zaharni.
Bu kunlarni ko‘rguncha,
O‘yilsin mening ko‘zim.
“Olim” degan bolam ham,
Unutib tursa so‘zim.
Nima balo, shaharda
Hamma katta inglizmi?
Tadbirkorman deganning,
Otalari o‘rismi?
Tunov kun kenja o‘g‘il,
Ish topolmay qaytibdi.

Rus tilini biling, deb,
Kimdir shartlar aytibdi.
O‘z yurtida o‘z eli,
O‘z tilini bilmasa.
Buyuk ajdodlarining
Hurmatini qilmasa.
Ona qalbi o‘kindi,
Qoldi uzoq sukutda.
Anglolmas hech narsani
Joni yonardi o‘tda.
Ona dedi o‘g‘liga:
– Bolam, bu ne hol bo‘ldi,
Uyg‘on, o‘zingni o‘ngla.
Ota-bobong hurmati,
O‘zbekligingni angla.
“Til bilgan tillo topar”,
Buni hamma biladi.
O‘z tilini unutgan
Bir kun gado bo‘ladi.

Risolat JUMANAZAROVA,
Qamashi tumanidagi
95-maktabning ona tili va
adabiyot fani o‘qituvchisi

Elda aziz

Ilm va ma'rifat yo'lidagi fidoyi ustoz

Jamiyat taraqqiyoti, avvalo, ilm va ma'rifat bilan chambarchas bog'liq. Ilmga muhabbat, ezigulik va ta-fakkur nuri esa inson qalbiga ustoz orqali singadi. Ustoz – shunchaki bilim beruvchi emas, balki yosh avlod qalbida orzu va maqsadlarni uyg'otuvchi, hayot yo'li-ni yorituvchi ma'naviy yo'lbo'shchidir. Ayniqsa, ilm va ma'rifat yo'lida fidoyilik bilan xizmat qilayotgan ustoz-lar jamiyatning eng bebaho boyligidir. Ular o'z umri-ni saboq berishga, shogird kamoliga, yurt kelajagini barpo etishga bag'ishlaydi. O'zida olimlik va insoniy-lik fazilatlarini mujassam etgan inson tom ma'noda baxtli hisoblanadi. Ustozimiz Shuhrat Ko'chimov mana shunday baxt sohibidir. Uning ilm-fan, ta'lim so-hasidagi ishlari qanchadan qancha ilm ahliga ilm-u ma'rifat ulashib kelmoqda.

Ustoz 1965-yil 20-aprel kuni Qash-qadaryo viloyati Qamashi tumani Azlartepa qishlog'ida tavallud topgan. 1973–1983-yillari o'rta maktabda tahsil olgan. 1990-yili Nizomiy nomidagi Tosh-kent davlat pedagogika institutining o'zbek filologiyasi fakultetini tamomlab, mazkur institutda o'qituvchi lavozimida mehnat faoliyatini boshlagan. 1993–1996-yillarda O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar va-zirligi akademiyasida katta ilmiy xodim sifatida faoliyat yuritgan. 1996–2016-yil-larda Jahon iqtisodiyoti va diplomati-ya universitetida kafedra mudiri, dekan hamda ilmiy ishlar bo'yicha prorektor la-vozimlarida faoliyat ko'rsatgan.

Hozir Toshkent davlat yuridik universi-tetida professor, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O'zbek tili, adabi-yoti va folklori institutida yetakchi ilmiy xodim sifatida faoliyat yuritib kelmoqda. Shuningdek, Yuristlar malakasini oshirish markazida “Yurislingvistika”, “Yuristning yozma nutqi” fanlaridan seminar-trening-lar o'tib kelmoqda.

Domlani 2017-yilda tanigan bo'lsam-da, u bilan yaqindan suhbatlashish, shogird sifatida maslahatlar olish baxtiga 2021-yil-da, aniqrog'i, ilmiy ishimni boshlagan davrda musharraf bo'lganman. Ustoz shu vaqtdan boshlab menga ilm va hayot yo'li-dagi maslahatgo'y insonga aylandi.

Ta'kidlash joizki, Markaziy Osiy-oda birinchi bo'lib “Yurislingvistika” monografiyasini yaratish ishiga Shuhrat Ko'chimov tomonidan qo'l urildi. Ko'p yillik ilmiy-metodik izlanishlari natijasida 2024-yili oliy o'quv yurti talabalari uchun “Yurislingvistika va lingvistik ekspertiza asoslari” darsligi nashr etildi. Ustozning ilmiy tafakkur mahsuli bo'lgan bu ilmiy ishlar O'zbekistonda qonun loyihalarining til va uslub jihatdan yanada mukammal bo'lishi, lingvistik ekspertizada qonun ijodkorligi, sud lingvistikasi ekspertizasi, lingvokriminalistik ekspertiza sohalarini tom ma'noda rivojlantirishda muhim man-ba bo'lib xizmat qiladi.

Ustoz qariyb qirq yilga yaqin umrini ta'lim, ilm sohasiga bag'ishlagan. Filologi-ya fanlari doktori, professor Nizomiddin Mahmudov hamda yuridik fanlar dokto-ri, akademik Akmal Saidov rahbarligi-da 1995-yili “O'zbekiston Respublikasi qonunlarining tili (O'zR Konstitutsiyasi, Jinoyat kodeksi, Jinoyat-protsessual ko-deksi asosida)” mavzusida nomzodlik, 2004-yili “Huquqiy normalarni o'zbek tilida ifodalashning ilmiy-nazariy muam-molari (lingvoyuridik tahlil)” mavzusida doktorlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli yoqlagan.

Shuningdek, o'zbek tilshunosligida til va huquq integratsiyasiga asoslangan

yurislingvistikasiga oid asarlari bilan doi-mo ilmiy-adabiy jamoatchilik e'tiborida bo'lib kelmoqda. Ustozning ilmiy asar-lari tilshunoslikning yurislingvistika, terminologiya, sud lingvistikasi, leksiko-grafiya, lingvistik ekspertiza kabi murak-kab sohalariga bag'ishlangan. Jumladan, “O'zbekiston Respublikasida qonunchilik texnikasi(til, uslub, huquqiy atamashunos-lik)” (1996), “Qonunchilik texnikasi asoslari (akademik A.Saidov bilan ham-mualliflikda)” (2001), “Diplomatik til asoslari” (2002), “Yuridik til nazariyasi va amaliyoti”(2013), “Qonun tili lingvis-tikasi” (2022), “Yurislingvistika” (2024), “Yurislingvistika va lingvistik ekspertiza asoslari” (2024) kabi monografiya, dars-lik va o'quv qo'llanmalari muallifining til ilmidagi yangicha qarashlari milliy til tadqiqidagi yangidan yangi ilmiy g'oya va nazariyalarga asos bo'lib kelmoqda. Shuningdek, 2022-yilda Shuhrat Ko'chi-movning Adliya vazirligi qoshidagi Yurist-lar malakasini oshirish markazi tomonidan nashr etilgan “Normativ-huquqiy hujjat-lar loyihalarini lingvistik ekspertizadan o'tkazish” qo'llanmasi alohida ahamiyat-ga egadir. Ushbu metodik qo'llanma bu-gungi kunda normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini tayyorlovchi va uni lingvistik ekspertizadan o'tkazuvchi mutaxassislar, davlat tilida ish yuritish bo'yicha mas'ul xodimlarga muhim qo'llanma vazifasini o'tab kelmoqda.

Ustozning yaqin shogirdi sifatida ilg'ay olgan, havasmand sifatida ibrat olgan ba'zi sifatlarini ta'kidlab o'tish joiz deb bilaman. Domla oliyjanob, juda kamtarin inson, adolatparvar, zakiy olim, oliy darajadagi sifatlariga ega pedagogdir. Shu sababli bo'lsa kerak, ilm-u toliblar-ni ko'pchiligi Shuhrat Ko'chimovning etagini tutish, ilm yo'lida maslahatlarini olishga harakat qilishadi. Shuningdek, ustoz ham kimga ilm yo'lida rahnamolik qilgan bo'lsa, biror shogirdining ishiga befarq bo'lmaydi, aksincha, o'z maslahat-larini ayamaydi.

Ustoz shogirdlar yutug'idan quvonib, tashvishidan kuyunib yashaydi. Qaysiki inson ustoz bilan suhbatdosh bo'lsa, al-batta, bu suhbatdan o'ziga kerakli nimadir oladi. Vazminlik, samimiylik, mulohazali-lik, mantiqlilik bilan yetkaziladigan nutqi suhbatdoshni zeriktirmaydi. U nafaqat ilmiy, ilmiy-pedagogik, ma'naviy-ma'rifiy faoliyati bilan, balki olimlik va insoniy-lik fazilatlarini bilan chin ma'nodagi ustoz sanaladi.

Jumanazar O'ROZOV,
Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti
filologiya kafedrasini mudiri,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa
doktori(PhD), dotsent

Abdullayeva Feruza Suyunovnaning 13.00.02 – Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi ixtisosligi bo'yicha “Turizm ta'lim yo'nalishi talabalarining chet tili kasbiy kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish konsepsiyasi” mavzusidagi(pedagogi-ka fanlari bo'yicha) fan doktori(DSc) dissertatsiyasining himoyasi O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti huzuridagi ilmiy darajalar beruvchi PhD.03/07.06.2024. Ped.27.02 raqamli ilmiy kengash asosidagi bir martalik ilmiy kengashning 2026-yil 10-fevral kuni soat 10:00 dagi majlisida bo'lib o'tadi.

Manzil: 100138, Toshkent shahri, Uchtepa tumani, Kichik halqa yo'li ko'chasi,
G-9 “A” mavzesi, 21-“a” uy.

Tel/faks: (71) 230-12-91, 230-12-92; e-mail: uzswlu_info@mail.ru

Usmonov Muxammadamin Talatbekovichning 05.10.02 – Favqulodda holatlarda xavfsizlik. Yong'in, sanoat, yadro va radiatsiya xavfsizligi ixtisosligi bo'yicha “Aholi turar joylarida elektr uskunalar bilan bog'liq bo'lgan yong'inlarning oldini olish usullarini ta-komillashtirish” mavzusidagi (texnika fanlari bo'yicha) falsafa doktori(PhD) dissertatsi-yasining himoyasi O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi akademiyasi huzuridagi ilmiy darajalar beruvchi DSc.19/2025.27.12.T.01.01 raqamli ilmiy kengash-ni 2026-yil 30-yanvar kuni soat 14:30 dagi majlisida bo'lib o'tadi.

Manzil: 100102, Toshkent shahri, Yangihayot tumani, Do'stlik ko'chasi, 5-uy.
Tel/faks: (71) 258-35-33; e-mail: akademiyafov@mail.ru

Gaziyev Umirzak Lapasovichning 06.01.02 – Melioratsiya va sug'orma dehqon-chilik ixtisosligi bo'yicha “G'o'za navlarini parvarishlashda maqbul sug'orish tartibi hamda qator oralig'ini ishlab chiqish(Sirdaryo viloyati bo'z-o'tloqi tuproqlari sharoiti-da)” mavzusidagi (qishloq xo'jaligi fanlari bo'yicha) falsafa doktori(PhD) dissertatsiya-sining himoyasi Toshkent davlat agrar universiteti huzuridagi ilmiy darajalar beruvchi DSc.05/04.03.2022.Qx.13.01 raqamli ilmiy kengash asosidagi bir martalik ilmiy kengash-ni 2026-yil 4-fevral kuni soat 14:00 dagi majlisida bo'lib o'tadi.

Manzil: 111218, Toshkent viloyati, Qibray tumani, Universitet ko'chasi, 2-uy.
Tel/faks: (71) 260-48-00, 260-38-60;

sayt: www.tdau.uz; e-xat: tdau@exat.uz; e-mail: tuag_info@edu.uz

Radjapova Regina Rustamovnaning 10.00.04 – Yevropa, Amerika va Avstraliya xalqlari tili va adabiyoti ixtisosligi bo'yicha “XVII–XVIII asrlar rus rasmiy yozma yodgorlik-larida protsessual frazeologizmlar: kommunikativ-pragmatik aspekti” (Процессуальные фразеологизмы в памятниках русской деловой письменности XVII–XVIII вв.: коммуникативно-прагматический аспект) mavzusidagi (filologiya fanlari bo'yicha) falsafa doktori(PhD) dissertatsiyasining himoyasi O'zbekiston davlat jahon tillari univer-siteti huzuridagi ilmiy darajalar beruvchi DSc.03/30.12.2019.Fil/Ped.27.01 raqamli ilmiy kengashning 2026-yil 4-fevral kuni soat 10:00 dagi majlisida bo'lib o'tadi.

Manzil: 100138, Toshkent shahri, Uchtepa tumani, Kichik halqa yo'li ko'chasi,
G-9 “A” mavzesi, 21-“a” uy.

Tel/faks: (71) 230-12-91, 230-12-92; e-mail: uzswlu_info@mail.ru

Nazarova Rayxon Shavkatovnaning 10.00.04 – Yevropa, Amerika va Avstraliya xalqlari tili va adabiyoti ixtisosligi bo'yicha “Xilari Mantel trilogiyasining tarixiy roman janri kontekstidagi badiiy o'ziga xosligi”(Художественное своеобразие трилогии Хилари Мантел в контексте жанра исторического романа) mavzusidagi (filologiya fanlari bo'yicha) falsafa doktori(PhD) dissertatsiyasining himoyasi O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti huzuridagi ilmiy darajalar beruvchi DSc.03/30.12.2019.Fil.27.01 raqamli ilmiy kengashning 2026-yil 4-fevral kuni soat 12:00 dagi majlisida bo'lib o'tadi.

Manzil: 100138, Toshkent shahri, Uchtepa tumani, Kichik halqa yo'li ko'chasi,
G-9 “A” mavzesi, 21-“a” uy.

Tel/faks: (71) 230-12-91, 230-12-92; email: uzswlu_info@mail.ru

O'ZBEKISTON DAVLAT SPORT AKADEMIYASI QUYIDAGI BO'SH LAVOZIMLARNI EGALLASH UCHUN TANLOV E'LON QILADI:

Dotsent lavozimiga:

- “Yakkakurash va suv sport turlari” kafed-rasi – 1 nafar;
- “Parasport va umumkasbiy fanlar” kafed-rasi – 1 nafar.

Tanlovga ariza va hujjatlar e'lon chiqqan kundan boshlab 1 oy muddatda qabul qilinadi.

**Manzil: Toshkent shahri, Yangi O'zbekiston
ko'chasi, Olimpiya shaharchasi.**

Telefon: (90) 186-95-24;

telegram: (90) 186-95-24

Til va tafakkur

Ona nutqining leksik qatlamga ta'siri

Ona nutqining bola leksik sathiga ta'siri masalasi til va tafakkur mavzusi singari qadimiy. U sotsiumning har qanday ko'rinishidan farqli ravishda bir necha o'ziga xos xususiyatlarni aks ettiradi. Jumladan, leksik jihatdan soddalik. Bu ona nutqida so'z va iboralarning oddiy va tushunarli bo'lishini anglatadi.

Mamayevaga ko'ra, mazkur davrga kelib, oila va ona nutqi bola nutqiga yuqori ta'sir ko'rsatuvchi dastlabki omil sifatida qoladi, ya'ni ilk o'smirlik davrida bolalikdagi singari bola uchun asosiy nutqiy etalon oila bo'lib qoladi.

Tadqiqotchi bola nutqiga katta ta'sir ko'rsatuvchi ikkinchi omil sifatida o'qituvchi-pedagog nutqini keltiradi. Tadqiqotchining fikriga ko'ra, bu davrda bola o'qituvchi nutqida ko'p qo'llanilgan jumla va so'zlarni tez-tez takrorlaydi va uning ohangiga taq-lidan aytishga harakat qiladi.

Uchinchi yirik omil sifatida esa radio, televi-deniye tilini keltiradi. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, bugungi kunda ko'plab o'smirlar ijtimoiy tarmoqlar va internet manbalarining faol foydalanuvchilari hisoblanadi. Shuni inobatga olgan holda mazkur qatorni internet manbalari bo'g'ini bilan to'ldirish maqsadga muvofiq. To'rtinchi yirik omil – bu o'smir atrofini qurshab turgan boshqa o'smirlar va lisoniy hamjamiyatdir.

Demak, keltirilgan ma'lumotlar asosida xulosa qilishimiz mumkinki, ona nutqi ilk bolalik va o'smirlik davrlarida bola uchun asosiy andoza vazifasini bajaruvchi hodisa sifatida saqlanib qoladi. Shuningdek, til bilan aloqador bo'lgan yondosh hodisalar, jumladan, nutqiy etiket qoidalariga qay darajada rioya qilish ko'nikmasi ham ona nutqi orqali o'zlashtiriladi. Kosenkoning fikriga ko'ra, aynan maktab yoshidagi bolalarda nutqiy madaniyat ko'nikmasini shakllantirish jarayoni oila va ta'lim hamkorligini talab qiladi. Ta'lim jarayonida nutqiy etiketni rivojlantirish jarayoni dars va adabiyot, manbalar yordamida amalga oshirilsa, oilada bu jarayon jonli muloqot muhitini taqozo qiladi(Kosenko A. Формирование речевой культуры подростков в общеобразовательной школе. Авто... пед фил. наук. – Воронеж, 2009. С – 12).

Bola ona nutqidan o'zlashtirayotgan so'zlarni leksik jihatdan tahlil qiladigan bo'lsak, ular birinchi navbatda umumiste'moldagi leksika hisoblanadi. Ona yashayotgan muhit, kasbi, ijtimoiy muhit, diniy qarashlari asosida bola nutqida ayni holatni ko'rsatuvchi birliklar faol bo'lishi mumkin. Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar nisbatan umumiy va standart holatlar bo'yicha aytilgan mulohazalar bo'lib, O'zbekiston sharoitida to'liq va noto'liq tarkibli, bir va ko'p millatli oilalar muhitini o'rganishga ehtiyoj bor.

Ma'suma MO'MINOVA,
Shahrisabz davlat pedagogika
instituti dotsenti,
filologiya fanlari bo'yicha
falsafa doktori(PhD)

Rus olimi L.Vigotskiy til va tafakkur masalasida tadqiqot olib borar ekan, bilish jarayonini muhit bilan bog'laydi va onani ushbu muhitning asosiy etaloni sifatida keltiradi. Nutqiy faoliyat jarayonini kognitiv aspektida tahlil qilgan A.Leontev esa quyidagi fikrni ilgari suradi: "Nutqni o'stirish va rivojlantirish jarayoni bola lug'ati va so'zlarning assotsiatsiya asosida bog'lanishining ortishida ifodalanadigan miqdoriy o'zgarishlar jarayoni emas, balki sifat jihatdan o'zgarish jarayonidir, zero u fikrlash va ong rivojlanishi bilan ichki bog'langan holda so'zning barcha funksiyalari, tomon va aloqalarni qamrab oladigan haqiqiy rivojlanish jarayonidir". Ya'ni, til o'zlashtirish jarayoni faqat ma'lum yosh davrlarida o'zlashtirish lozim bo'lgan so'zlar miqdori va ular o'rtasidagi assotsiativ munosabatni aniqlashdan iborat emas, bu psixofiziologik, kognitiv jarayon bo'lib, o'zlashtirilgan so'zlarning mazmunini eslab qolish va ma'lum bir vaziyatda qo'llay olish ko'nikmasini shakllantirishdir. Jumladan, mutaxassislar bola leksik qatlamining rivojlanib borish tartibini quyidagicha keltiradi: bir yoshgacha bo'lgan davrda 10–12 ta so'z, 2 yoshda 200–300 ta so'z, uch yoshda 1000 ta so'z. Keyingi bosqichda esa yoshga mos ravishda hamda tashqi ta'sir, ya'ni ta'lim jarayonining qo'shilishi natijasida bu ko'rsatkich tezroq orta boshlaydi. O'smirlik davriga kelib o'rtacha 25000–50000 so'z oralig'ida bo'ladi. Eve Clarckka ko'ra, maktab yoshidagi bolalar

nutqiga ham oila, xususan, ona nutqining ta'sir kuchi saqlanib qoladi.

Biroq o'smir nutqi bir necha murakkabliklarga ega. Chunki bu yoshda tengdoshlar va o'zidan katta yoshdagi insonlar nutqiga taqlid qilish holati kuchayadi. Tabiiyki, bu yoshlar va o'smirlar nutqida keng tarqalgan o'ziga xos leksika va uslub shakllanishiga olib keladi. O'smir nutqi, adabiyotlarga tayanadigan bo'lsak, 12–19 yosh doirasini qamrab oladi. Ushbu nutqni vertikal va gorizontaal asosda o'rganish an'anasi mavjud. Klimetsga ko'ra(Климец Ю. Интертекстуальность в речи подростка(на примере языковой культуры Германия). Авто... кан.фил.наук. – Иркутск, 2011. С – 11), bu davrda nutq ham lisoniy hamjamiyat uchun, ham lingvistik tadqiqot uchun o'ziga xos tadqiqot obyekti vazifasini bajaradi. Tadqiqotchi "O'smir har doim zamon kishisi, uning nutqi esa zamonning ko'zgusi" maqolini keltirar ekan, uning o'ziga xos uch jihatini keltirib o'tadi. O'smirlar nutqida ajralib turadigan birinchi jihat – shaxsiy identifikatsiyaga intilish, ya'ni o'smir ayni vaqtda lisoniy hamjamiyatning vakili sifatida unda mavjud bo'lgan barcha imkoniyatdan foydalanadi. Biroq yoshiga mos ravishda kechayotgan o'zgarishlar, ya'ni psixofiziologik jarayonlar uning nutqida ham aks etadi. Bu jarayonda ona nutqining etalon ta'sir doirasi susayadi. Ikkinchidan, o'smir nutqi bola nutqidan farqli xususiyatlarni aks ettira boshlaydi va ayni vaqtda kattalar nutqidan ajralib turadi. Bu kattalar nutqida qo'llanuvchi barcha sxema va ifodalarning to'liq o'zlashtirilmaganligida ko'rinadi. Uchinchidan, o'smir nutqi har doim ham til va madaniy ta'sirlarga nisbatan ochiq va ijobiy munosabatda bo'lmaydi. U o'ziga qadar til fondida mavjud bo'lgan birliklar – maqol, ibora va boshqa birliklarni kinoyaviy yoki kulgili tarzda qabul qilishi mumkin. Ayni vaqtda madaniy jarayon, urfodat, milliy mentalitetga nisbatan ham xuddi shunday munosabat kuzatilishi mumkin. Mazkur birliklar oila va ona nutqi ta'sirida yuzaga keluvchi birliklar hisoblanib, shaxsiy identifikatsiya jarayoni kechishi asosida ona nutqining ta'sir kuchi susaya boradi, degan fikrni asoslaydi. Mamayevaga ko'ra(Мамеева С. Речевой портрет коллективной языковой личности школьников 5-7-х классов. Авто... кан.фил.наук. – Самара, 2007. С – 9), o'smirlik davrini ham ichki guruhlariga bo'lgan holda tahlil qilishga zaruriyat bor. Chunki bu davr nisbatan uzoq muddatni qamrab olganligi uchun unga xos bo'lgan xususiyatlar o'zgarib turadi. Tadqiqotchi 5–7-sinf o'smir o'quvchilar nutqini tahlil qilar ekan, bu yoshdagi bolalar nutqiga faol ta'sir qiluvchi to'rt jihatni sanaydi.

Marifat

TA'SIS ETUVCHILAR:

O'zbekiston maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi,
O'zbekiston oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi,
O'zbekiston ta'lim va fan xodimlari
kasaba uyushmasi Respublika kengashi.

Bosh muharrir: Husan NISHONOV

Gazeta O'zbekiston Matbuot va axborot agentligida
2006-yil 22-dekabrda 0067-raqam bilan ro'yxatga olingan.
Indeks: 149 150. V-6030. Tiraji 3673.

Hajmi 4 bosma taboq. Ofset usulida bosilgan.
Qog'oz bichimi A-3. Bahosi sotuvda erkin narxda.

TELEFONLAR:

Tel/faks: (71) 212-01-50

"Ma'rifat"dan
materiallarni ko'chirib
bosish tahririyat
ruxsati bilan amalga
oshirilishi shart.

Tahririyatga kelgan
qo'lyozmalar taqiriz
qilinmaydi va mual-
lifga qaytarilmaydi.

Mobil ilovani
yuklab olish uchun
ushbu QR-kodni
skanerlang:

Ⓣ – tijorat belgisi.

Dizayner: Malohat Toshova.
Navbatchi muharrir: Faxriddin Rahimov.
Navbatchi: Bobomurod Xudoyberdiyev.

Gazeta haftaning chorshanba kuni chiqadi.

MANZILIMIZ:

100099, Toshkent shahri,
Darvozakent ko'chasi, 60-uy.
Veb-sayt: www.marifat.uz

"O'zbekiston" nashriyot-matbaa
ijodiy uyida chop etildi.
Korxona manzili: Toshkent shahri,
Alisher Navoiy ko'chasi, 30-uy.